

MISIR'DAN ÇIKIŞ VE KENAN FETİHLERİ

Pr. Marc Madrigal

MISIR'DAN ÇIKIŞ VE KENAN FETİHLERİ

© 2015 Marc Madrigal ve Kitab-ı Mukaddes Şirketi.

Bütün hakları saklıdır. Bu kitabın hiçbir bölümü yazarın yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz.

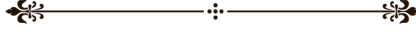
ISBN (XXXXXXXXXXXXXX)

İÇİNDEKİLER

TEVRAT'I MUSA MI YAZDI?	5
ARKEOLOJİK BULGULAR.....	6
METİNSEL BULGULAR.....	8
YAŞANIN TEKRARI 34 İDDİASI ÜZERİNE	9
YUSUF ANLATISINI TARİHLENDİRMEK	13
BENİ HASAN MEZARLARI	13
TEL EL-DABA KERPİÇ EVLERİ	15
YUSUF'UN SATILDIĞI ÜCRET	16
MISIRLILARIN TEPKİSİ	17
MISIR'DAN ÇIKIŞ NE ZAMAN OLDU?	19
1. KRALLAR 6:1 AYETİ	20
SOLEB "YAHVE" YAZITI	20
BERLİN "İSRAİL" YAZITI	21
MERNEPTA DİKİLİTAŞI	23
FİRAVUN VE ON BELA.....	25
FİRAVUN KİMDİ?	25
İPUWER PAPİRÜSÜ.....	27
ON BELANIN KOZMİK BOYUTU	29

SİNA DAĞI NEREDE OLABİLİR?.....	31
SİNA YARIM ADASININ KUZEYİNDE BİR SİNA DAĞI	12
İSRAİL'İN GÜNEYİNDEKİ "HAR KHARKOM"	33
SUUDİ ARABİSTAN'IN KUZEY BATISINDAKİ "CEBEL EL-LAWZ"	35
ANTİK YASALARIN IŞIĞINDA MUSA'NIN YASASI	39
KENAN FETİHLERİNİ ANLAMAK	47
DİĞER İLGİNÇ ARKEOLOJİK KEŞİFLER	53
REKHMİRE'NİN MEZARI	53
BEOR OĞLU BALAM YAZITI	54
AMARNA MEKTUPLARI.....	55
GOLYAT VE FİLİSTLİLER KİMDİ?	59
YİFTAH KIZINI MI KURBAN ETTİ?	63
KAYNAKÇA	67

TEVRAT'I MUSA MI YAZDI?

Günümüzde Musa'nın Tevrat yazarlığını ve Mısır'dan Çıkış anlatısının bir peri masalından ibaret olduğunu söyleyen yazarlar çoğalmaya başladı. Mesela, Tel-Aviv Üniversitesi profesörü Finklestein'in iddialarına göre; İbraniler hiçbir zaman Mısır'da bulunmamışlardır; M.Ö. 11. yüzyılda çok tanrılı Kenanlılardan ayrılarak, kendi kavimlerini kurmuşlar ve nihayetinde kendilerini meşrulaştırmak için Tevrat'ı, özellikle Babil sürgünü (M.Ö. 6.yy) sırasında yazmışlardır. Maalesef bu tarz iddialarda bulunan kişilerin düştüğü çok basit ve temel hatalar var: (1) Çıkış ile ilgili kanıtları çok geç bir tarih ve kronolojide aramak (M.Ö. 13-12. yy.); ki, bu tarihlerde Ai veya Eriha gibi yerleşimlerinde fetih kanıtı yoktur; (2) Tevrat metninin iç analizini yapmamak; (3) Bu iddianın tersini savunan arkeolojik keşifleri görmezlikten gelmek.

Peki, Musa'nın yazarlığına ilişkin veya İbranilerin Mısır'da bulduklarını ve buradan çıktıklarını destekleyen ne tür kanıtlar veya arkeolojik bulgulardan bahsedebiliriz? Kısaca birkaç tane-sine bakalım. Bunları arkeolojik ve metinsel bulgular olarak ikiye ayıracağız...

ARKEOLOJİK BULGULAR

- ❖ M.Ö. 1890-1870 tarihli Beni-Hasan mezarında Kenan'dan Mısır'a giren Sami tüccarların resimleri bulunmaktadır.
- ❖ M.Ö. 19. yy. Tel el-Daba'daki ilk yerleşim seviyesinde inşa edilen kerpiç evler "Asyalılar" (yani Filistin topraklarından gelen göçebeler) tarafından inşa edildiğini göstermektedir. Bu dört odalı evler Mısır'a özgü olmayıp, karşımıza 12. yüzyılda İbranilerin Filistin topraklarında inşa ettiği evler olarak tekrar ortaya çıkmaktadır.
- ❖ M.Ö. 17-16. yy. kalma bütün kayıtlar Hiksos adında Asyalı bir hanedanlık tarafından yönetilen bir Mısır diyarını göstermektedir. Hiksoslar döneminde, büyük inşaat projeleri gerçekleşir ve bu kayıtlar Tevrat'ın anlatılarına paralellik göstermektedir.
- ❖ III. Tutmosis'in veziri olan Rekhmire'nin mezarında, Samilerin ve Nubiyelilerin kiremit ürettiklerini gösteren bir resim vardır. Bu resmi özel kılan husus, kiremit karışımına saman eklenmesidir. Bu, Mısır arkeolojisinde bu tekniğin geçtiği ilk ve tek resimdir. Bu tablo aklımıza hemen Firavun'un tepkisini getiriyor: "Firavun o gün angaryacılara ve halkın başındaki görevlilere buyruk verdi: 'Kerpiç yapmak için artık halka saman vermeyeceksiniz. Gitsinler, kendi samanlarını kendileri toplasınlar" (Mısır'dan Çıkış 5:6-7).

- ❖ M.Ö. 1400'den kalma ve Mısır Soleb'de keşfedilen "YAH-VE'nin Şaşuları" ("Yahve'nin göçebeleri") yazıtı. Bu yazıt söz konusu "Şaşuları" Edom'un çöllerine, yani günümüzün Ürdün'üne yerleştirmektedir. Bu da ilginç bir şekilde İbranilerin 40 sene çölde geçirdikleri döneme ve coğrafyaya denk gelmektedir.
- ❖ İbranilerin Yeşu kitabına göre, İbranilerin Kenan'da fethettikleri Ai ve Eriha kentleri, Tunç çağından (M.Ö. 1550-1400 yılları arasında değişen) yıkım izlerini gösterir.
- ❖ Yine Mısır'da keşfedilen, M.Ö. 1360-1400 tarihli Berlin "İsrail" yazıtı, hiyerogliflerden oluşan bir İsrail kaydı içermektedir. Yazı, İsrail'i Kenan ve Aşkelon yakınlarında bir ulus olarak tarif etmektedir.
- ❖ M.Ö. 1208 tarihli ve Mısır'da keşfedilen Mernepta Steli ise İsrail'den bahsederken; Kenan'da yerleşik bir şehir devleti olarak değil, dışarıdan gelen ve Kenan içerisinde gezinen bir ulus olarak tanımlar.
- ❖ M.Ö. 11-10.yy. tarihli bir testide keşfedilen en eski İbranice yazıt, "Ophel Yazıtı," İbranicenin alfabetik yazılışından önce Mısır hiyerogliflerinden türeyen ideograflar kullanıldığını göstermektedir.
- ❖ M.Ö. 7.yy. tarihli Tevrat'ın en eski keşfedilmiş nüshası, ("Ketef Hinnom") Tevrat'ın Babil sürgününde yazılmadığına;

tersine, 8. veya 9.yy. öncesinde yazıldığına dair önemli bir delil teşkil etmektedir.

METİNSEL BULGULAR

- ❖ Tevrat'ın Çıkış bölümünde geçen birçok kişi isminin kökeni Mısır dilidir ve 18. hanedanlığı işaret etmektedir. Mesela “Musa” (İbranice’de “Mose”) Mısır’ın 18. hanedanlığına özel (M.Ö. 16-14. yy.) bir isimdir: Tut-Mose, Ah-Mose gibi isimler aynı kökten gelirler. “Miriam” ismi, yine Mısırca “Myr” yani, “sevilen” anlamına gelen sözcükten türemedir. İbranilerin inşa ettiği Pithom kenti “Pi-Atum”, yani Atum tanrısının evi anlamına gelir ve yine 18. hanedanlığa özel bir isimdir.
- ❖ Çıkış metninde belirtilen coğrafi yerler yine, Mısır’ın 18. hanedanlığına özeldir ve Mısır dilinin kelimelerinden oluşmaktadır. “Sukkot” (arkeolojik olarak keşfedilen “Tjeku” ve çıkış öncesi İbranilerin toplandığı mekan), Migdol (Mısır dilinde “kale” anlamına gelir), ırmak kanalı anlamına gelen Pi-Hahiroth, ve son olarak Kızıldeniz için kullanılan “Yom-Suph” yine Mısır dilinden gelme ve Mısırca’da “Kamış denizi” anlamına gelen bir terimdir. Bu terimleri kullanan bir yazarın 18.hanedanlık döneminde Mısır’da yaşamış olması gerekir. Sonradan yaşasaydı, bu terimleri veya coğrafyayı bilemezdi çünkü hanedanlıkların değişimiyle çoğu kez mekânların ismi de değişime uğramaktaydı!

- ❖ Metin içinde bulunan Mısır'a özel kültürel âdetler de hayli ilginçtir: "İbrani kadınlarını doğum sandalyesinde doğurturken iyi bakın; çocuk erkekse öldürün, kızsız dokunmayın." (Mısırdan Çıkış 1:16) Ayette geçen doğum sandalyesi sadece Mısır'da bulunan bir sandalyeydi. Bu sandalyenin özelliği, doğum kanalının açılmasına ve doğumun daha hızlı bir şekilde gerçekleşmesine yardımcı olmasıydı.

Bu verilerin ışığında sadece Mısır'dan Çıkış anlatısının tarihselliğini değil; Musa'nın bu anlatıyı 18. hanedanlık (M.Ö. 1550-1350) döneminde yazmış olabileceğine dair önemli delilleri görebiliriz. Bütün bu bilgileri aktaran bir Tevrat yazarı; Mısırca bilen, 18. hanedanlık döneminde Mısır'da büyümüş ve orada eğitim almış birisi olmalıdır.

YASANIN TEKRARI 34 İDDİASI ÜZERİNE

Musa'nın yazarlığını çürütmek için kuşkucuların başvurduğu en temel iddialardan bir tanesi, Tevrat metninin Musa'dan üçüncü şahıs olarak bahsetmesi ve özellikle Yasa'nın Tekrarı 33 ve 34'te Musa'nın ölümü kaydedildiğinden dolayı, Musa'nın Tevrat yazarlığını yapmamış olması iddiasıdır.

Bu iddialar oldukça basit bir şekilde çürütülebilir. Eski metinlerde tarihsel olayların anlatımında 3. şahısın kullanılışı, yazının tarihsel olduğunu gösteren bir unsurdu. İbrani tarihini anlatmak isteyen yazılarda bunu sık sık görmekteyiz. Ama 3. şahıs kullanımı sadece İbranilere öz bir teknik değildir. Antik dönemin yazarları tarafından yaygın olarak kullanılan bir tekniktir.

Musa'nın eğitim aldığı Mısır medeniyetini örnek alalım. Örneğin, Froot ve Baines'e göre 18. hanedanlık dönemi Mısırındaki hiyeroglif yazıtlarında, birinci şahısın kullanımı yazının tarihi değil, kurgu olduğu anlamını taşımaktadır. Zira birinci şahıs olayların idealleştirilmiş bir uyarlaması için kullanılmaktaydı.

Antik Mısır'dan günümüze ulaşmış ve 3. şahıs ile yazılmış birçok biyografik yazıt vardır. Bunlardan biri Batı Thebes'de 409 No'lu mezarda bulunan Samut'un yazıtıdır. Yazıtın son cümlesi birinci şahısla yazılmış bir dua ve adak olmasına rağmen; Samut kendi biyografisini aktarırken 3. şahsı kullanmaktadır. 1959'da keşfedilen bu yazıtın tarihi, Mısır'ın 18. hanedanlık dönemine aittir. Yazıt şu şekilde başlar:

“Güney Heliopolis'te bir adam vardı,
Teb'de gerçek bir kâtipti.
Samut ismini annesi verdi,
Annesinin ismi KyKy'di

Samut'un tanrısı onu eğitti,
Öğretisine göre yetişti
Onu yaşam yolunda koydu
Vücudunu korumak için...”

Görüldüğü gibi Musa'nın Mısır'da bulunduğu dönemden, tarihsel olayların anlatımında 3. şahısın kullanımını bulmak mümkündür.

Musa'nın ölüm bahsine gelelim. Bilindiği gibi antik çağda yazarlık kavramı bir kişinin metnin tümünü yazmış olması manasını taşımıyordu. Genellikle yazarlar, kâtipler veya yazarlar kullanırlardı. Fakat Musa'nın kâtip veya bir yardımcı kullanmış olabilmesi onun asıl yazar olmasına engel teşkil etmez. Günümüzde bile birçok Üniversite profesörü, kitaplarının bazı kısımlarını asistanlarına yazdırır. Ama bu gerçek, kitabın Üniversite Profesörüne atfedilemeyeceği anlamına gelmez. Profesör bütün süreci yönetir dolayısıyla eser onun eseridir, her ne kadar kitabın bazı kısımları bir asistan tarafından yazılmış olsa da.

Geleneğe göre Tevrat'ın son bölümlerini yazmış olan kişi Musa'dan sonra gelmiş olan Yeşu peygamberdir. Musa Tanrı'nın sözü uyarınca öleceğini biliyordu: "RAB Musa'yla Harun'a, "Madem İsraililer'in gözü önünde benim kutsallığımı sayarak bana güvenmediniz" dedi, "Bu topluluğu kendilerine vereceğim ülkeye de götürmeyeceksiniz" (Çölde Sayım 20:12). Tevrat'ın son bölümleri yazılırken İbrani halkı vaat edilen topraklara girmek üzereydi. Musa bu topraklara giremeyeceğini biliyordu: "Yüz yirmi yaşındayım. Bundan böyle size önderlik edemem. Üstelik RAB bana, 'Şeria Irmağı'nın karşı yakasına geçmeyeceksin' dedi. Tanrınız RAB önünüzden geçecek. Bu ulusları önünüzden yok edecek. Ülkelerini mülk edineceksiniz. RAB'bin sözü uyarınca Yeşu size önderlik edecek" (Yasa'nın Tekrarı 31:1-2).

Bu durumun ışığında, Musa'nın özellikle yardımcısı olan ve kendisinden sonra halka liderlik yapacak olan Yeşu'ya Tevrat metninin son kalan kısımlarını tamamlaması için emir verdiği düşünülmektedir. Hristiyan inancı için bu durum Kutsal Kitap'ın

vahiy anlayışını etkileyen bir unsur değildir çünkü Hristiyan anlayışında vahiy, kitapların gökten inmesi veya bir melek tarafından dikte edilmesi değildir. Hristiyanlıktaki vahiy anlayışı Tanrı ruhu esinlendirmesi ve yönlendirişle birden çok yazarın metin yazma işlemine dâhil olmasına müsaade eder. Kuşkucuların iddiası, az önce profesör örneğinde açıkladığımız gibi, Musa'nın Tevrat yazarı olmadığını ispat etmek için yetersidir.

Kaldı ki eğer amaç keyfi yorum değil de, bilimsel bir yaklaşım ile gerçeği öğrenmekse, Musa'nın Tevrat'ın yazarı olduğunu savunan birçok bilimsel çalışma bulmak mümkündür. Mesela, 1982 senesinde İsrail'deki Technion Üniversitesinin çalışmasında, Tevrat'tan 20,000 İbranice kelime bilgisayara yüklenmiş, keşfedilen kalıplar ve yapılar ışığında Tevrat'ın tek yazar tarafından yazılmış olmasına %82'lik istatistiksel bir oran verilmiştir. Aynı şekilde 1988 yılında Jerusalem College of Technology ve Hebrew University'nin ortak çalışması sonucu, Matematik profesörleri Doron Witztum, Eiyahu Rips ve Yoav Rosenberg tarafından yayınlanmış "Equidistant Letter Sequences of the Book of Genesis" adındaki bilimsel makale, yine istatistiksel açıdan tek yazarlık görüşünü destekleyen çalışmalar arasında yer alır. Bu çalışma günümüzde halen çürütülemediği için.

YUSUF ANLATISINI TARİHLENDİRMEK

Yusuf ve ailesinin Mısır'a yerleşmesi, İbranilerin Mısır'da geçirdikleri dönemin başlangıcına denk gelir. Peki, İbranilerin Mısır'a girişleri tarihsel gerçekleri yansıtıyor mu? Dahası, bu olayları tarihlendirmek mümkün müdür? Yoksa bazılarının iddia ettiği gibi, İbranilerin Mısır'a göç ettiklerinden bahsetmek tarihi olarak imkânsız mıdır? Aslında, Sami halkların Mısır'a girişiyle ilgili ve hatta erken bir tarihte yerleşmiş olabileceklerine dair önemli ve geçerli deliller mevcuttur. Bunları dört ana başlık altında sıralayabiliriz: (1) MÖ. 1890-1870 tarihli Beni-Hasan mezarında, Kenan'dan Mısır'a giren Samililerin resmi; (2) MÖ. 19.yy. Tel el-Daba'daki ilk yerleşim bölgesinde inşa edilen kerpiç evler; (3) Yusuf'un köle olarak satıldığı fiyat; (4) Tevrat metninde geçen Firavunun İbraniler ile ilgili görüşü.

BENİ HASAN MEZARLARI

Kahire'nin yaklaşık 250 km güneyinde yer alan bu mezarlarda ilginç resimler bulunmaktadır. Yerel bir vali olan Khnum-Hotep'in mezarındaki resimler, Firavun 2. Sesostris dönemine ışık tutmaktadır (MÖ. 1890-1870). Bu resimler arasında en ilginç olanı, Filistin'den gelen bir kervanın, Mısır valisi Khnum-

Hotep'e olan ziyaretini tasvir etmektedir. Hiyerogliflerde bu ziyaretçilere "Aamu" ismi verilir. Günümüzün Mısırologları bu insanlara "Asyalı" der.

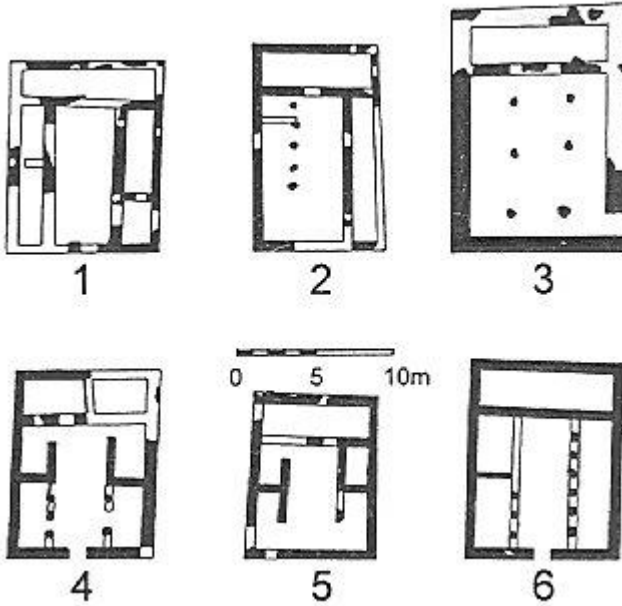

Bu tasviri ilginç kılan şey ise; (1) Khnum-Hotep'in bu ziyareti, kendi mezarına çizdirecek kadar önemli saymasıdır ve (2) Bu tasvirin, ülkenin güney bölgesi diye tanımlayacağımız bir bölgede bulunmuş olmasıdır. Tevrat'taki anlatıya göre İbraniler, Mısır'ın kuzeyi olan Goşen'e yerleşmişlerdir. Beni-Hasan tasvirinin bu kadar güneyde olması, M.Ö. 19. yüzyılda Samilerin, Kuzey Mısır'a yerleşmiş olmasını oldukça makul kılmaktadır. Resimde 15 kişi tasvir edilmektedir (8 erkek, 4 kadın, 3 çocuk). Bu duvar resmini diğerlerinden ayıran bazı temel özellikler vardır. Resmedilen insanların ten rengi farklıdır. Sarımsı bir renk söz konusudur. Mısırlılar kırmızı bir ten rengi ile resmedilirlerdi; Nubiye ve Habeşliler ise daha kara bir renk ile. Ayrıca bu resimdeki erkeklerin sakalları bulunmaktadır. Mısırlılar tıraş olurdu; çünkü yüzde kıl bırakmak kirlilik olarak algılanmaktaydı. Bu nedenlerden dolayı resimdeki insanların Sami olabileceğiyle ilgili hiçbir kuşku bulunmamaktadır. Resim üzerindeki hiyeroglif, kervan grubunun otuz yedi kişiden oluştuğunu söyler. Ayrıca bu yazı, Samilerin siyah bir kozmetik ürünü olan ve Mısırlılar tara-

findan göz boyası olarak kullanılan "stibium" maddesini getirdiklerini söyler.

TEL EL-DABA KERPİÇ EVLERİ

M.Ö. 19-16. yy.da Tel el-Daba'daki ilk yerleşim bölgesinde inşa edilen kerpiç evlerin "Asyalılar," yani Filistin topraklarından gelen göçebeler tarafından inşa edildiğini göstermektedir. Bu dört odalı evler, ve özellikle keşfedilen büyük müstakil bir ev, Tel el-Daba'nın F/l bölgesindeki D/2 tabakasında yer almaktadır.

Bu tarz dört odalı evler, Mısır'a has olmayıp, tekrar karşımıza 12. yüzyılda İbranilerin Filistin topraklarında inşa ettiği evler olarak çıkmaktadırlar. Yani Sami veya "Asyalı" yapılar oldukları

açıktır. Kazı sorumlusu Dr. Manfred Bietak, bu evleri Hiksos dönemine tarihlendirir (17.yy. civarı). Fakat Dr. Bryant Wood, bu tabakadaki bulguların D/1 tabakasındaki maddi kültürün bir devam niteliği olarak gözüktüğünden, bu kişilerin Mısır'a olan göçünü 19. veya 18. yy. civarında tarihlendirmektedir. Elbette "Burada İbraniler yaşamıştır" diye bir yazı bulunmasa da, bu kerpiç evler 19. yy. Sami veya Asyalı halkların Mısır'a yerleştiğini gösteren önemli bir delildir. Arkeolojik kazılardan çıkan sonuçlara göre Tel el-Daba'ya yerleşen ilk halk, kırsal bir halktı ve kendi hayvanlarını yetiştirmekteydi. Bu, İbranilerin portresi ile uyushmaktadır. Nitekim Mısırlıların Samilerden iğrenmesinin bir nedeni, Samilerin "çoban" olmalarıydı.

YUSUF'UN SATILDIĞI ÜCRET

İbranilerin Mısır'a girdiği dönemi belirlemek açısından üçüncü önemli unsur, Yusuf'un satıldığı fiyattır. Tevrat'a göre: "Midyanlı tacirler oradan geçerken, kardeşleri Yusuf'u kuyudan çekip çıkardılar, yirmi gümüşe İsmaililere sattılar. İsmaililer, Yusuf'u Mısır'a götürdüler" (Yaratılış 37:28). 18. yüzyılın başlarına ait olan Hamurabi'nin yasasına göre, bir kölenin ortalama fiyatı Mina'nın 3/1'idir. Bir Mina 60 shekel olduğundan dolayı, yasadaki oran tam 20 shekele denk gelmektedir. Bu da Yusuf'un satıldığı fiyata karşılık gelir. Aynı ücret Mari'de keşfedilen tabletlerde de yer alır. Anlatı, M.Ö. 22. veya 21. yüzyıla ait bir döneme ait olsaydı 10-15 shekel arasında bir fiyat yazılırdı. Nitekim İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenen ve M.Ö. 21.yy'a dayanan Ur-Nammu tableti, köle ücretini 10 shekel olarak verir. M.Ö. 15. yüzyıllara ait Nuzi ve Ugarit yazılarında ise, köle fiyatı 30

şekel olarak yer almaktadır. Görüldüğü gibi enflasyon yeni bir kavram değildir! Tarih ileriye doğru gittikçe bir köle için ödenen ortalama fiyat da artmaktadır.

Ama paralellikler burada bitmiyor! M.Ö. 15.yy köle fiyatları aynı zamanda Musa'nın yasasında yer alan köle değeri ile örtüşmektedir: "Eğer boğa bir erkek ya da kadın köleyi öldürürse, kölenin efendisine otuz şekel gümüş verilecek ve boğa taşlanacaktır" (Mısır'dan Çıkış 21:32). Dolayısıyla Yusuf'un satıldığı fiyat, 19. yüzyılı işaret etmekle birlikte, sadece köle değerlerinin analizlerinden karşımıza, M.Ö. 15 yy. dayanan bir Çıkış gözükmektedir. İlerleyen bölümlerde, M.Ö. 15. yy. işaret eden başka delillerden de bahsedeceğiz. Neticede, bu bahis Tevrat anlatısının tarihselliğini teyit eder niteliktedir. Nitekim yüzyıllar sonra yaşamış olan biri, bu fiyatlandırmaları şüphesiz bilemezdi!

MISIRLILARIN TEPKİSİ

Hiksos hanedanlığından önce Mısır'a yerleşen İbranilere işaret eden önemli bir bilgi de, Yaratılış 46:31-34'te geçmektedir: "Yusuf kardeşleriyle babasının ev halkına şöyle dedi: "Gidip firavuna haber vereyim, 'Kenan ülkesinde yaşayan kardeşlerimle babamın ev halkı yanıma geldi' diyeyim. Çoban olduğunuzu, hayvancılık yaptığınızı, bu yüzden davarlarınızla sığırlarınızı ve her şeyinizi birlikte getirdiğinizi anlatayım. Firavun sizi çağırıp da, 'Ne iş yaparsınız?' diye sorarsa, 'Atalarımız gibi biz de çocuktuktan beri hayvancılık yapıyoruz' dersiniz. Öyle deyin ki, sizi Goşen bölgesine yerleştiresin. Çünkü Mısırlılar çobanlardan iş-

renir.” Özellikle bu son cümle fevkalade önemlidir. Tarihçi Josephus, Hiksoslar ile ilgili Mısırlı tarihçi Manetho’yu alıntılar-ken, (MÖ. 300’lü yıllar), Hiksosları “Çoban Krallar” olarak adlandırır. Hiksoslar, İbraniler gibi “Asyalı” olduklarından (yani Filistin topraklarından geldiklerinden) İbranilerden tiksineceklerine, onlarla anlaşılırdı. Fakat, buradaki Mısırlı yetkililerinin tiksilmesi hadisesi, Hiksos hanedanlığından -MÖ. 17-16.yy.- önceki bir dönemde Yusuf ve ailesinin Mısır’a yerleştiğini işaret etmektedir.

Bütün bu verilerden ortaya çıkan sonuç: Tevrat’ta geçen Yusuf anlatısı, MÖ. 19. yüzyılın dünyasını yansıtmakla beraber, tarihsel bir alt yapıya ve gerçekçiliğe sahiptir.

MISIR'DAN ÇIKIŞ NE ZAMAN OLDU?

Kuşkusuz Tevrat'ın en akılda kalan hadiselerinden biri Musa ve Firavun'un kavgası ve akabinde kurtulan İbrani halkının Mısır'dan çıkışıdır. Peki, bu çıkış hangi tarihte oldu? Çıkışı arkeolojik olarak yorumlarken iki tarih öne çıkar. Biri M.Ö. 1260'da, II. Rameses dönemi. Diğeri ise M.Ö. 1446'da, kullandığımız Mısır kronolojisine göre, III. Tutmosis veya II. Amenhotep dönemine denk gelir. Peki, bunların hangisi doğru? Bu tarihi tespit edebilmek mümkün müdür?

II. Rameses dönemini savunan tarihçiler, genellikle İbranilerin inşaat ettiği Pi-Rameses ve Pithom kentlerini, arkeolojik olarak keşfedilen Rameses kentiyle bağdaştırırlar. Fakat bu görüş isimlerin benzerliğine dayalı bir varsayımdan yola çıkar. Kaldı ki; Tevrat'ta bahsi geçen Pi-Rameses şehri, bir depolama veya ambar kenti olarak tarif edilirken, günümüzün Rameses'i, muazzam arkeolojik boyutları olan bir başkente işaret etmektedir. Peki, M.Ö. 1446 tarihi neden daha olasıdır? Kısaca, arkeolojik ve tarihi kayıtların verilerine bakalım:

1.KRALLAR 6:1 AYETİ

“İsrail halkı Mısır’dan çıktıktan dört yüz seksen yıl sonra, Süleyman krallığının dördüncü yılının ikinci ayı olan Ziv ayında, RAB’bin Tapınağı’nın yapımına başladı.” Bu ayette verilen tarih Süleyman’ın krallığının dördüncü senesi yani M.Ö. 966 yılıdır. Basit bir matematik hesabıyla, (480 ekleyerek) Mısır’dan çıkış tarihi, M.Ö. 1446 yılı olarak karşımıza çıkmaktadır. M.Ö. 1260 tarihini savunanlar, bu ayetteki 480 seneyi, sembolik anlamda 12 nesil olarak yorumlar. Her 40 senenin aslında bir kuşağı temsil ettiğini iddia eder. Fakat 1. Krallar 6:33-37 dikkatle okunduğunda, Çıkış döneminden Süleyman’a kadar aslında 19 nesil geçtiği anlaşılmaktadır.

SOLEB “YAHVE” YAZITI

Soleb, Sudan yakınlarında bulunan antik bir Mısır yerleşkesidir. Buradaki bir tapınakta ilginç bir hiyeroglif yazıtı bulunmaktadır. Edom bölgesi yakınlarında bulunan “YHV’nin Şaşuları”. Eski Mısır dilinde “Şaşu” göçebeler için kullanılan bir terimdir. Bu göçebelerin “YHV” adında bir ilahla bağdaştırılmaları son derece

ilginçtir. Burada belirtilen YHV’nin, Yahudilerin ilahı Yahve olduğu düşünülmektedir. Hiyeroglif yazıtının tarihi M.Ö. 1400 seneleridir, yani III. Amenhotep dönemindedir.

Bu, şunu gösteriyor: III. Amenhotep'in kendisi veya kâtipleri bu ilahın ismini bir şekilde duymuşlardı ki, böylece bunu yazıta geçirmişlerdi. Çıkış 5:22'de ilginç bir detay keşfediyoruz: "Firavun, 'RAB (YHV) kim oluyor ki, O'nun sözünü dinleyip İsrail halkını salıvereyim? RAB'bi (YHV'yi) tanımıyorum. İsraililer'in gitmesine izin vermeyeceğim" diyor. Çıkış kitabında bahsi geçen firavun YHV ismini bilmemektedir. Bu firavun YHV ismini işiten ilk firavun oluyorsa, bu demek oluyorki, M.Ö. 1400'e ait "YHV'nin Şaşuları" yazıtı bu tarihten sonra yazılmıştır. Özetle, bu hiyeroglifte M.Ö. 15. yüzyıla dayanan bir Mısır'dan çıkış delili ve, Yahudilerin o dönemde sosyal açıdan göçebe bir toplum olmalarının bir teyidini görmekteyiz. Çıkış firavunu II. Rameses olsaydı şüphesiz bu ismi kayıtlardan bilirdi. Çünkü Rameses 13.yy.da hüküm sürdürmüştür. Soleb yazıtı ise, M.Ö. 1400 senelerine aittir.

BERLİN "İSRAİL" YAZITI

Berlin'deki İsrail yazıtı, bir kırık heykel kaidesi üzerinde, üç kabartma sembolden oluşmaktadır. Yazı Berlin Müzesi'ne yaklaşık 100 sene önce Mısır'dan getirilmesine rağmen, ilk başta kimse sembolleri dikate almamış ve yaklaşık 100 sene boyunca müze deposunda muhafaza edilmiştir.

2010 senesinde Alman Mısırolog Manfred Görg, müze deposunda bu kırık heykel kaidesini tekrar keşfeder ve hiyeroglifleri deşifre eder etmez, büyük bir şaşkınlık yaşar. Meslektaşları Peter Van der Veen ve Christoffer Theis ile birlikte sembolleri analiz eder ve hepsi de üçüncü kabartmanın okunuşunu “İsrail” olarak yorumlar. Paleograflar tarafından yazıya verilen tarih M.Ö. 1360-1400 arasındadır. Bu tarih İsrail’in bahsi geçtiği diğer bir yazıt olan Mernepta Steli’ne göre, yaklaşık 200 sene daha eskidir. Paleograflar tarafından belirlenen tarih fevkalade önemlidir. “İsrail” çıkış öncesi bir “ulus” olarak ortaya çıkmayacağına göre, bu tarif çıkışın M.Ö. 1360-1400 senesinden önce gerçekleşmiş olduğunu işaret eden güçlü bir delildir.

Tabii ki, bu yoruma itiraz edenler de var; çünkü yazıtın tam okunuşu Mernepta Stelin’deki gibi “Yśr’l” (İsrail) değil, “Y-şrail”dir (Yişrail). Fakat Görg, Van der Veen ve Theis’in bu itirazlara cevapları oldukça kesindir. Bir kere, Mısır kâtipleri “s” ve “ş” seslerini oldukça değişken vaziyette kullanmaktadırlar. Buna ilaveten, kaidedeki İsrail yazısı, Mernepta yazıtında olduğu gibi, Aşkelon ve Kenan isimlerine eşlik etmektedir. Son olarak, Berlin yazıtındaki Aşkelon ve Kenan isimleri, Mernepta yazıtına göre, daha fazla ünsüz ses içermektedir. Bu da, bu isimlerin arkaik bir kullanımını işaret etmektedir. Yani “Yişrail” isminin “İsrail”in arkaik bir varyasyonu olması durumuna kesin gözüyle bakılmaktadır.

Özetle, bu üç Mısırolog, Berlin heykel kaidesi üzerindeki yazıtın on sekizinci hanedanlıkta yazılmış bir isim listesi olduğunu ve bu listede İsrail isminin yazıldığına inanmaktadırlar. Bu da, İsrail

illiler'in M.Ö. 1360-1400 senelerinden önce, Mısır'dan Kenan'a göç ettiğini göstermektedir.

MERNEPTA DİKİLİTAŞI

Mernepta Dikilitaşı, Firavun Mernepta (MÖ. 1213 – MÖ. 1203) tarafından yazdırılan bir dikilitaştır. 1896'da, Mısır'ın Teb şehrinde, Flinders Petrie tarafından keşfedilmiştir. Bu stelin önemi, İsrail ulusu hakkında en eski bahislerden bir tanesini içermesidir. Firavun Mernepta'nın İsrail ve diğer Kenan halklarına karşı yaptığı seferleri anlatan satırı şöyledir: “Kenan tüm gamıyla esirdir. Aşkelon fethedildi, Gezer kuşatıldı, Yanoam yok edildi; İsrail çöp edildi, tohumuz kaldı.”

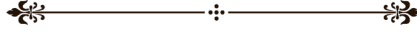

“Çöp edildi, tohumuz kaldı” ifadesi, yenilmiş uluslar için kullanılan kalıplaşmış bir deyimdir. Buğday depolarının yok edildiği, ertesi yıl kıtlık çekileceği ve dolayısıyla düşman ordularının Mısır'a karşı bir tehdit oluşturamayacağı anlamına gelmektedir. Dikilitaştan anlaşıldığına göre, “İsrail” bu aşamada, halk veya kavimler topluluğu olup, bir krallık veya şehir devleti değildir; çünkü hiyeroglifte “ülke” yerine “yabancı halk” ifadesi kullanılmaktadır. Aşkelon, Gezer ve Yanoam için, yabancıları simge-

leyen “değnek” ve ülkeyi simgeleyen “üç tepeli dağ” hiyeroglifi kullanılmıştır. Yani, bu üç ulus, birer şehir devletiydi; İsrail için ise, yabancıları simgeleyen “değnek”in yanında, halkı simgeleyen üç çubuk üzerinde bir erkek ve bir kadın hiyeroglifi kullanılmıştır. Bu simgeler, Mısırlılar tarafından bir devlete bağlı olmayan göçebe kavimler için kullanılırdı; bu da, MÖ. 13. yüzyılda Eski Ahit’in Hakimler bölümündeki anlatılanları teyit edeceğine, İsrail’in o dönemde bir krallıktan ziyade, yarı göçebe bir ulus olduğunu göstermektedir.

Bütün bu bilgilere ek olarak, II. Rameses döneminde varsayılan bir çıkış beraberinde birçok problem getirir. Çünkü 13-11. yüzyılları arasında demir çağında Eriha veya Ai gibi Kenan kentleri ortalıkta yoktur ve çoktan yıkılmışlardır! Ai (Khirbet el-Maqatir) ve Eriha M.Ö. 16-15. yüzyılları arasında yıkılma izleri taşımaktadırlar. Bu tarihler, kabaca Yeşu’nun dönemine denk gelmekle birlikte, Tevrat’ın M.Ö. 15. yüzyıla dayanan olayları aktardığını göstermektedir.

FİRAVUN VE ON BELA

FİRAVUN KİMDİ?

Bir önceki bölümde, çıkış tarihini, birçok arkeolojik ve tarihsel kaydı göz önünde bulundurarak, M.Ö. 1446 senesine indirgemiştik. Peki, eğer Çıkış bu tarihte gerçekleştiyse, Firavunun kim olduğunu tespit etmek çantada kekluktur değil mi? Maalesef bu iş o kadar kolay değildir. Çünkü antik çağlarda yılları tespit edebilmek için, günümüzdeki takvimlere benzeyen bir sistem kullanılmazdı. Yıllar, firavunların hükümdarlık süreleri ve kral listeleriyle hesaplanırdı.

Peki, o zaman, Antik Mısır'daki tarihleri tespit etmenin yolu yok mu? Evet, var. Mısır'ın kayıtlarında bahsedilen güneş ve ay tutulmaları, artı Sirius yıldızının gökyüzündeki döngüsü önemli bilgi kaynaklarıdır. Astronomik olaylar belirli aralıklarla gerçekleştiği için, zaman tünelinden geriye giderek, matematiksel hesaplar yapıp, belli tarihler tespit edilebilir. Bunlara ilaveten, Mısırlıların Hititler ve Asurlular ile ortak kayıtlarını da birleştirebilirsek; mutlak tarihlere epey yaklaşıyoruz. Fakat bütün bunları yapmamıza rağmen, 25-50 yıl arasında değişen sapmalar ortaya çıkar ve neticesinde iki veya üç olası kronolojiyle karşı karşıya geliriz.

Bu kronolojiler arasında en önde gelenleri, yüksek ve düşük kronolojilerdir. Örnek vermek gerekirse, olası çıkış firavunlarından bir tanesini seçelim: III. Tutmosis. Yüksek kronolojiyi kullanırsak, bu firavunun tarihleri M.Ö. 1504-1450, fakat düşük kronolojiyi kullanırsak, aynı firavunun tarihleri M.Ö. 1479-1425. Olası bir diğer çıkış firavunu olan II. Amenhotep'e verebileceğimiz tarihler ise, yüksek kronolojiye göre M.Ö. 1452-1426, düşük kronolojiye göre M.Ö. 1427-1401'dir. M.Ö. 1446 senesini çıkış tarihi olarak kabul edersek, firavunumuz kullandığımız kronolojiye göre ya III. Tutmosis ya da II. Amenhotep olabilir.

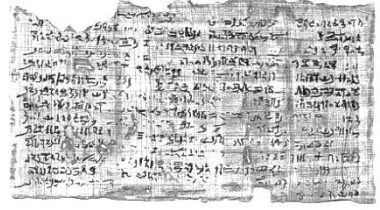
Fakat son senelerde, işimizi zorlaştıran bir unsur daha ortaya çıkmıştır. Antik çağın en büyük volkanik patlaması olan, Santorini adasının Thera yanardağ patlaması. Patlama sırasında diri diri toprağa gömülen zeytin ağaçları üzerinde yapılan karbon testleri %95 ihtimalle M.Ö. 1627-1600 tarihlerini vermektedir. Bu patlamayı Mısırlılar yazıtlarında kayda alır. Fakat mevcut kronolojileri kullanırsak, patlama kayıtları M.Ö. 1550 senelerine denk gelmektedir! Yani Karbon tarihleri ve geleneksel ölçümler arasında yaklaşık 50-75 senelik bir sapma görülmektedir! Fakat başka iddiaya göre de, Thera yanardağındaki patlama, havaya boşaltmış olduğu aşırı karbon itibarıyla, C14 hesaplamalarını hafif bozmuş da olabilir. Neticede bu olay, arkeoloji dünyasında tartışma konusudur ve mutlak bir kronolojiye ulaşma çabamızdaki en büyük engellerden bir tanesidir.

Yani, önümüzdeki yıllarda Mısır kronolojisinin sabitleşmesi ve daha da kesinleşmesinin umuduyla, firavun seçeneğimiz şimdi-

lik iki firavun arasında gibi görünüyor: III. Tutmosis veya II. Amenhotep.

İPUWER PAPIRÜSÜ

“İpuwer’in Nasihatları” antik Mısır dönemine ait bir ağıttır. Papirüs, Hollanda Eski Eserler Ulusal Müzesinde yer almaktadır ve papirüsün üzerinde yapılan analizler, M.Ö. 13.yy’a ait olduğunu göstermektedir.

Fakat bu papirüs, orijinal ağıtın bir kopyasıdır ve metin analizinde bulunan uzmanlar, ağıtın M.Ö. 1850-1600 yılları arasında yazılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Ağıt, Mısır’da gerçekleşen bir seri doğal ve siyasi felaketi betimler. Dikkatimizi çeken unsur ise, tarif edilen doğal felaketlerin Tevrat’ta geçen 10 belaya bir hayli benzemesidir. Bir kaç örneğe bakalım:

- ❖ **TEVRAT:** “Bütün sular kana dönüştü. İrmaktaki balıklar öldü, ırmak kokmaya başladı. Mısırlılar ırmağın suyunu içmez oldular. Mısır’ın her yerinde kan vardı.” (Mısır’dan Çıkış 7:21-22)
- ❖ **İPUWER:** “Nehir kan olmuştur, fakat bazıları ondan içti. İnsanlar susuzluktan kıvranıyorlar.”
- ❖ **TEVRAT:** Mısırlıların hayvanları büyük çapta öldü. Ama İsraililer’in hayvanlarından hiçbiri ölmedi. (Mısır’dan Çıkış 9:6)

- ❖ **İPUWER:** “Tüm hayvanların yüreği yas tutuyor. Büyük baş hayvanlar iniyor, toprağın hali yüzünden.”
- ❖ **TEVRAT:** “[Çekirgeler] Bütün bitkileri, dolunun zarar vermediği ağaçlarda kalan meyvelerin hepsini yediler. Mısır’ın hiçbir yerinde, ne ağaçlarda, ne de kırdaki bitkilerde yeşillik kalmadı.” (Mısır’dan Çıkış 10:15)
- ❖ **İPUWER:** “Ne meyve, ne de ot bulunabilir... Her yer neredeyse telef oldu.”
- ❖ **TEVRAT:** “Musa elini göğe doğru uzattı, Mısır üç gün koyu karanlığa gömüldü.” (Mısır’dan Çıkış 10:22)
- ❖ **İPUWER:** “Diyar ışısız kaldı.”
- ❖ **TEVRAT:** “İsraililer Musa’nın dediğini yapmış, Mısırlılardan altın, gümüş eşya ve giysi istemişlerdi. RAB İsraililer’in, Mısırlıların gözünde lütuf bulmasını sağladı. Mısırlılar onlara istediklerini verdiler. Böylece İsraililer onları soydular.” (Mısır’dan Çıkış 12:35-36)
- ❖ **İPUWER:** “Altın ve lacivert taşı, gümüş ve malakit, akik ve bronz... Kadın kölenin boynuna bağlıdır.”

Bazı tarihçiler papirüsün aslında Mısır halkının bakış açısıyla, Musa’nın 10 belası ve İbranilerin çıkışını yansıttığını söylese de, sadece bu yazıdan meydana çıkararak böyle bir görüşü savunmak oldukça zordur. Ağıt, sadece doğal felaketlerden değil, aynı zamanda istila eden ordular, yakılan ve mahvedilen binalardan bahseder. Üstelik papirüsün yazılış tarihi birçok uzmanın görüşüne göre, İbranilerin Mısır’dan çıktıkları tarihe pek uymuyor.

Çoğu uzman bu ağıtın, M.Ö. 18. yüzyıl civarında, Asyalı Hiksos hanedanlığının Mısır'ı fethi ve bunun akabinde oluşan köle isyanını ve kargaşa ortamını yansıttığını savunur. Peki, Hem Tevrat, hem de İpuwer papirüsünde Nil'in kana dönüşmesi gibi doğal felaketlere ne demeli?

Bazı bilim adamlarının tezlerine göre, Nil tarihinde buna benzer olaylar birkaç defa gerçekleşmiş olabilir. "Kızıl gelgit" adını alan bu fenomen, yüksek kimyasal değerlere sahip ateş renkli toksik algerin patlamasıyla ortaya çıkan bir felaket. Bu toksik su yosunlarının tetikleyişiyle balıkların ölmesi, büyükbaş hayvanların hastalanması, kurbağa, çekirge, bit, sinek gibi belaların açıklanması kısmen mümkündür. Tanrı'nın bazı belaları doğal tetiklemelerle gerçekleştirmiş olması bir olasılıktır, fakat on belayı sadece doğal yollardan açıklamak da güçtür. Neticede, Tevrat'ın anlatısına göre, belalar Tanrı'nın Mısır üzerinde bir ilahi yargısıdır. Her halükarda, İpuwer'in önemi Tevrat'ta bulunan belaların tarihsel bir anlatı olduğu olgusunu desteklemesidir.

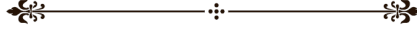
ON BELANIN KOZMİK BOYUTU

Çoğu okuyucunun dikkat etmediği bir unsur, 10 belanın derin kozmolojik ve ruhsal bir mana taşıdığı gerçeğidir.

10 Bela, İbranilerin Tanrısı Yahve ve Mısır ilahlarının arasında geçen ve Yahve'nin her defasında galip çıktığı amansız bir savaştır. Bu ilahlara firavunu da eklememiz lazım, zira o dönemde firavun da bir ilah olarak sayılmaktaydı. İbraniler ve Mısırlılar, günümüzün insanı gibi, bu belaları birer doğal afet olarak algı-

lamazdı. Bu belalar İbrani Tanrısı Yahve'nin, dönemin en güçlü imparatorluğu ve onu koruyan Mısır ilahları üzerinde olan ezici üstünlüğünü gösteren kozmik bir zaferdi. Her belanın hedefinde ayrı bir ilahın yetki alanı söz konusuydu: Nil-Hapi, Kurbağalar-Heket, Sivrisinekler-Geb, At sineği- Khepri, Büyükbaş hayvanlar- Hathor, Çıbanlar- İsis, Dolu-Nut, Çekirgeler-Seth, Karanlık-Ra, İlk doğanın ölümü- Firavun. Bu belalarla aktarılan mesaj; dünya gücü olan Mısır ulusunun ilahlarının kölelerin tek Tanrısı tarafından hezimete uğratılmasıdır. Aslında bu olaylar, İbraniler için güzel bir ders teşkil etmekteydi: Sorunları, sıkıntıları ne kadar büyük olursa olsun, bağımlılıkları ne kadar bağlayıcı olursa olsun, onları kurtarabilecek bir Tanrı vardı. O kölelerin ve ezilmişlerin Rabbidir.

SİNA DAĞI NEREDE OLABİLİR?

Sina Dağı, İbranilerin tarihinde önemli dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu dağda Tanrı, Musa ile konuşur ve Musa “On Buyruk” diye adlandırdığımız levhalarla dağdan iner. Bu on temel emir, İbranilerin ahlaki ve dinî hayatlarının köşe taşıdır. Peki, bu gizemli dağ nerededir? Sina Dağı’nın yeriyle ilgili 12 veya 13 tane öneri mevcuttur. Teoriler ne kadar farklı olursa olsun, hemen hemen tüm tarihçilerin ve arkeologların ortak görüşü, günümüzün Sina Dağı olarak tanınan dağın (Cebel Musa) büyük olasılıkla, Tevrat’ın bu gizemli dağı olmadığını göstermektedir. Aslında, geleneksel Sina Dağı’nın konumu, Konstantin’in annesi Helena tarafından, M.S. 300’lü yıllarda belirlenmesine dayanır. Bu dağ ile ilgili birkaç bedevi geleneği mevcut olduğu doğrudur, fakat herhangi bir sabit delil yoktur ve arkeolojik bir teyit bulunamamıştır.

Peki, Sina Dağı’nın yerini araştırırken nereden başlanmalı? Elbette metinde yer alan ipuçlarından! Mısır’dan Çıkış 3:1’de Sina Dağı, Horev ismiyle de bağdaştırılır: “Musa kayınbabası Midyanlı Kâhin Yitro’nun sürüsünü güdüyordu. Sürüyü çölün batısına sürdü ve Tanrı Dağı’na, Horev’e vardı.” Midyan toprakları geleneksel olarak Sina yarımadasına bakan Arap kıyısına verilen isimdir ve eski yazılarda Arabistan topraklarıyla bağdaştırılır. Bu ayetlere ilaveten Pavlus, Hacer’in hikâyesini Galatyalılar 4:25’te

yorumlarken, şöyle bir ifade kullanmaktadır: “Burada bir benzetme vardır. Bu kadınlar iki antlaşmayı simgelemektedir. Biri Sina Dağı’ndandır, köle olacak çocuklar doğurur. Bu Hacer’dir. Hacer, Arabistan’daki Sina Dağı’nı simgeler.” Dolayısıyla Kutsal Kitap’ın genel görüşünün, Arabistan’da bulunan bir dağ olduğunu görürüz.

Öyleyse dağ bulmak kolay olmalıdır, değil mi? Maalesef, bu olayı çok basitleştirmek olurdu. Çünkü geçmiş dönemlerde Arabistan diye adlandırdığımız bölge bugünkü Suudi Arabistan’dan ziyade, zaman zaman Sina yarımadasının bazı kesimlerini de dâhil eden ve Akabe körfezini çevreleyen, genel bir bölgeydi. Yani günümüzün Mısır, İsrail, Ürdün ve Suudi Arabistan’ın sınırlarının kesiştiği genel bölge diyebiliriz. M.Ö. 4. ve M.S. 1. yüzyıl arasında bu topraklar “Nebatî Krallığı” olarak tanınmaktaydı ve Pavlus’un Arabistan diye adlandırdığı yer, burasıydı. Durum böyle olunca, tam bir kesinlikle dağ budur veya şudur demek zordur. Buna rağmen, olası ve en fazla tarihsel ve arkeolojik destek bulunduran birkaç öneriden bahsetmek isterim. İsterseniz bunlara teker teker bakalım:

SİNA YARIM ADASININ KUZEYİNDE BİR SİNA DAĞI

Sina yarımadasının kuzeyinde bir Sina dağına en güçlü destekler; Dr. James Hoffmeier’in, İsrail’in Mısır Çıkışı sırasında izlediği rota ile ilgili çalışmalara dayanır. Rameses ve Pitom’dan çıkan İbranilerin ilk durağı, Sukkot’tur (Mısır’dan Çıkış 12:37; Çöl. Say. 33:5). Firavun Mernepta (M.Ö. 1213–1203) dönemine ait ve “Papirüs Anastasi 6” olarak adlandırılan bir raporda, oldukça

ilginç ifadeler yer almaktadır. M.Ö. 13. yüzyılda Mısır'ın sınırını oluşturan gölleri (bugünkü Süveyş Kanalı bölgesi) geçen Edomlu bir bedevi kabilesinden şu şekilde bahseder: "Tjeku'da (Sukkot) bulunan Mernepta'nın sınır kapısından geçtiler" ve sürülerini sulamak için "Pi-Atum (Pitom) havuzlarına yönlendiler." Bu ipuçlarını takip eden Dr. Hoffmeier, "Kızıl Deniz" kelimesinin, Mısır dilinden türeyen bir kelime olduğuna dikkat eder ve asıl okumasının "Kamış Denizi" (Yom-Suph) olması gerektiğini vurgular. Aynı şekilde Mısır'dan Çıkış 14:2'de geçen "Pi-Hahiroth" ve "Migdol" terimlerinin, gölleri birbirine bağlayan "kanal" ve "sınır kalesi/karakolu" anlamı taşıdığını vurgular. Bu tespitlere göre, Kızıl Deniz geçişi, bu göllerde meydana gelmiştir. Kızıl Deniz'i geçtikten sonra, İbranilerin ilk durağı "Acı Su" anlamına gelen Mara gölü olur. Teori'ye göre, bu göl Kızıl Deniz körfezine yakın bulunan ve eski Mısır'da "Acı göl" olarak bilinen göldür.

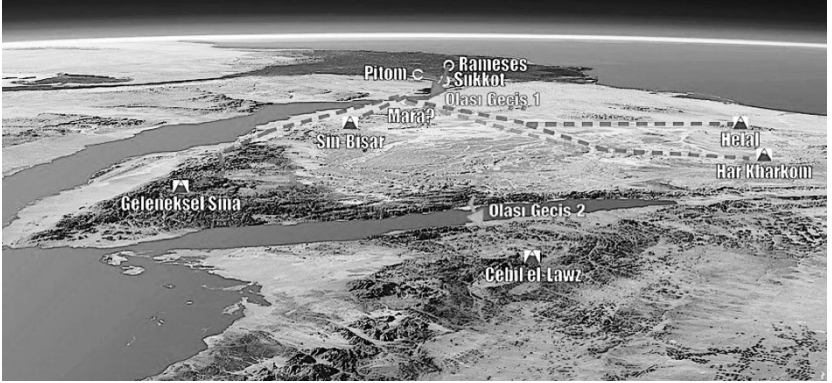
Buradan başlayan bir Sina rotası, bize Kuzey Sina bölgesinde bulunan birkaç dağ olasılığı sunmaktadır. Bunlardan biri, yarımadanın merkez bölgesinde yer alan Sin Bişar dağıdır. Tel Aviv Üniversitesi Coğrafya Profesörü Menashe Har-El tarafından sunulan bu önerinin en ilginç noktası "Sin" isminin Sina ismine olan yakınlığıdır. Yarım adanın kuzeyinde yer alan Helal dağı, bir başka öneridir. Fakat her iki dağda arkeolojik bir teyit bulunamamıştır.

İSRAİL'İN GÜNEYİNDEKİ "HAR KHARKOM"

İtalyan Arkeolog Emmanuel Anati'ye göre, Sina dağı İsrail'in güneyindeki Negev çölü yakınlarında yer alan Har Kharkom

dağıdır. Son 30 yılda bu dağın civarında 1,300 arkeolojik sit alanı belgelenmiş, ayrıca 40.000 kaya gravürü ve 120'yi aşan küçük tapınak, dikilitaş, tümülüs, açık hava sunakları ve taş daireler keşfedilmiştir. Petroglif diye adlandırılan kaya gravürlerin çoğu, dağın eteğinde kümelenmiştir. Erken Tunç çağında, Har Kharkom'un ay tanrısı Sin'e adandığı düşünülmektedir. Bunu destekleyen gravürler mevcuttur. Birçok resimde, dağ keçilerinin boynuzları hilal şeklini almaktadır. Aynı gravürlerin yanında ayak izleri bulunmaktadır ki, bu yorumculara göre, ibadet anlamına gelmektedir. Böylece, Sina Dağı isminin, Sin (ay tanrısı) isminden türediği düşünülmektedir. Har Kharkom'un erken tunç çağından beri kutsal bir dağ olarak bilinmesinden dolayı Anati, Musa'nın bu dağa yöneldiğini düşünmektedir.

Belki de, Har Kharkom'un en meşhur petroglifi on kareye bölünmüş ve Musa'nın aldığı on buyruğu andıran bir taş levha gravürüdür. Ayrıca, bir yılan ve bir asanın yan yana durduğu bir gravür de mevcuttur. Bu resim, Tevrat'ta geçen birkaç hadiseyi akla getirmektedir. Mesela, Musa'nın İbranileri hastalıktan kurtarmak için yılanı asası çevresinde dolandırması gibi. Bunun ötesinde, 12 dikilitaş görmekte mümkün. Kim bilir, belki de, İsrail'in 12 oymağını temsil etmektedir. Bu dağın eksik noktası ise tarihlerin uyuşmamasıdır. Petroglifler, M.Ö. 19 yy. öncesine aitler ve M.Ö.1800 yılı sonrası hiç yaşam izine rastlanmamaktadır. Bu durumdan dolayı Anati, Çıkış'ı M.Ö. 20. veya 19. yy. olarak tarihlendirmektedir, fakat bu tarihlendirme, akademik dünya tarafından kabul görmemektedir.

3 Olası Sina Dağı ve Çıkış Rotası

SUUDİ ARABİSTAN'IN KUZEY BATISINDAKİ “CEBEL EL-LAWZ”

Son senelerde popülerlik kazanmaya başlayan bir Sina Dağı adayı, Suudi Arabistan'da bulunan, Cebel El-Lawz dağıdır. Sina yarımadasından farklı olmak üzere, Orta ve Geç Tunç Çağı'nda Midyan diye adlandırılan bu bölgede gelişen bir Bedevi kültürü ve yerleşim görmekteyiz. Burada da, ilginç petroglifler bulmak mümkündür. Mesela, dağın dibinde, devasa bir sunağı andıran taş yığnında yer alan, buzağı gravürleri gibi. Aynı şekilde, Musa'nın su çıkardığı kayayı anımsatan yarılmış bir kaya ve çevresinde bulunan su yatağı izleri, dağın eteğinde bulunan ve belki de İsrail'in 12 oymağını temsilen sütun parçaları, vs.

Shimon Ilani, İsrail Jeolojik Araştırmalar Enstitüsü'nden emektir ve Sina Dağı'nın aslında bir yanardağ olduğunu iddia etmektedir. Tevrat'ta birçok ayet, bunu ima eder gibi: “Sina Dağı'nın

her yanından duman tütüyordu. Çünkü RAB dağın üstüne ateş içinde inmişti. Dağdan ocak dumanı gibi duman çıkıyor, bütün dağ şiddetle sarsılıyordu”(Mısır’dan Çıkış 19:18).

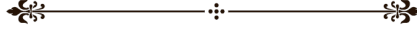
Cebel El-Lawz bir yanardağ olmamasına rağmen, bir zamanlar aktif yanardağların bulunduğu bir bölgeye yakın olup, kapkara bir zirveye sahiptir. El-Lawz’ın zayıf düştüğü nokta ise, İsraililerin geleneksel yolculuk rotasına tam uymamasıdır. Tevrat’a göre; Kızıl Deniz geçilir geçilmez, halk çöle girmiş olur. Geçitten Mara’ya kadar olan yolculuk 3 günlüktür, yani, kalabalık bir gurupla yaklaşık 80-90 kilometredir (Mısır’dan Çıkış 15:22; Çöl. Say. 33:8). Buradan Sina dağına olan yolculuk ise, yine birkaç günlük veya haftalıktır. Bu tutarsızlığı onarma çabalarında, El-Lawz’ı Sina dağı olarak gören teorisyenler, asıl Kızıl Deniz geçidinin, Akabe Denizi’nden yapıldığını savunmaktadır. Bu görüşü desteklemek için 1. Krallar 9:26 ayetini sunmaktadırlar: “Kral Süleyman Edomlular’ın ülkesinde, Kızıl Deniz [Kamış Denizi] kıyısında Eylat yakınlarındaki Eşyon-Gever’de gemiler yaptırdı.” Bu tarif, Akabe Körfezi’ni işaret etmektedir. Buna göre, eski dönemlerde Akabe kıyılarında kamış büyüdüğü için, belki de asıl “Kamış Denizi”, Mısır’ın siyasi sınırını çizen göllerden çok, Akabe denizi olabilir. Tunç çağında, Sina Yarımadasının, Mısır hegemonyası altında olduğuna dair keşifler vardır (madenler, vs.) ve metin deniz geçildikten sonra, İbranilerin Mısır’dan çıktığını vurgular.

Bu görüşlere rağmen, bu teoriyle ilgili hâlâ birkaç sorun mevcuttur. Bu denize ulaşabilmek için, öncelikle, Sina Çölü’nün geçilmesi lazımdır. Fakat Kutsal Kitap ayetleri, deniz geçilmeden önce değil, sonrasında geçilen bir çölü işaret eder gibi (Mı-

sır'dan Çıkış 15:22). Son olarak, burada bulunan petroglifler, neolitik çağına tarihlendirilirler.

Görüldüğü gibi, birçok Sina önerisi ve açıklaması mevcuttur. Ama her tezde, eksik noktalar bulunmakta. Buna rağmen, son yıllarda, Sina Dağı'nı keşfetmeye yönelik birçok önemli ilerleme kaydedilmiştir.

ANTİK YASALARIN IŞIĞINDA MUSA'NIN YASASI

Günümüzün kuşkucuları Tevrat'ta bulunan 10 emrin ve akabinde sıralanan Musevi şeriatının daha eski bir medeniyet olan Sümerler ve Babillilerin kanunlarına dayanarak yazıldığını savunurlar. Bu tür tezler ile amaçlanan hedef Tevrat'ın ilahi kaynağını sorgulamak ve dahası insani ve taklitçi bir yazı olduğunu kanıtlamaktır.

Konuyla ilgili pek fazla bilgi sahibi olmayan bir kişi için bu tezler ilk bakışta oldukça ikna edici gelebilir. Popüler bir örnek vermek gerekirse, Mısır'dan Çıkış 21:23'te geçen "göze karşılık göz, dişe karşılık diş, ele karşılık el" gibi kısasa kısas ilkelerinin bir benzerini yaklaşık 400 sene daha eski olan Hammurabi'nin kanunlarında bulmak mümkündür: "Bir adamın gözünü çıkaranın gözü çıkarılacaktır" (Madde 196) veya "Aynı sınıftan olan bir adamın dişini kıranın dişi kırılacaktır" (Madde 200).

Benzerlikler sadece Hammurabi'nin kanunlarıyla sınırlı değildir. Örneğin Hammurabi kanunundan en az 300 sene daha eski olan Ur-Nammu kanunu "Cinayet işleyen kişi öldürülecektir" derken Tevrat "Kim birini vurup öldürürse, kendisi de kesinlikle öldürülecektir" der (Mısır'dan Çıkış 21:12). Bu tür benzerlikleri

göz önünde bulundurarak “Tevrat bu yasaları kopyalamıştır” diye peşin bir hüküm yürütmek oldukça basit bir yaklaşımdır. Her ne kadar benzer kanun maddeleri var olsa da, benzerlik kendiliğinden bir nedensellik teşkil etmez. Kaldı ki bu tip ifade benzerlikleri ortak bir çağ ve coğrafyada kaleme alınan bu kanunlar için oldukça normal karşılanmalıdır. Bunun ötesinde birbirine benzeyen kanunların nedensellikten çok insanoğlunun ortak paylaştığı bir insanlık ve adalet olgusuna işaret ettiğini söylemek daha doğru olur.

Asıl şaşırtıcı tablo, bu eski medeniyetlerin kanunlarını derinlemesine inceleyip Tevrat’taki anlayışla karşılaştırdığımızda karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Musa’nın şeriatındaki kanunlar, adalet ve kanun anlayışı itibarıyla eski Mezopotamya kanunlarına göre büyük farklılıklar sergilemektedir. O kadar ki, Musa’nın şeriatı aslında dönemin anlayışına göre devrimci bir niteliğe sahiptir diyebiliriz. Bu farklılıkları başlıca Ur-Nammu kanunu üzerinde durarak 4 ana başlık altında inceleyeceğiz:

1) İLAHÎ KAYNAK / İNSANÎ KAYNAK

Ur-Nammu kanununun giriş metninde şöyle bir ifadeye rastlarız: “Ve sonra Ur, Sümer ve Akkad kralı olan yiğit Ur-Nammu, Şehrin Efendisi Nanna’nın desteği ve Tanrı Utu’nun gerçek sözü uyarınca memlekete adalet getirdi. O kötülüğü, şiddeti ve çekişmeyi topraklarından uzaklaştırdı. Tapınak giderlerini 90 *gur* arpa, 30 koyun ve 30 *sila* tereyağı olarak saptadı.” Bu ifadeden anlaşılan husus bu kanunun Ur-Nammu’nun inisiyatifinde ortaya çıktığı gerçeğidir. Yani kanunun yazılış nedeni belirli bir ilah değil de kralın kendi kararı. Her ne kadar kral bazı ilahların ona

manevi anlamda destek olduğunu ve yön gösterdiğini vurgulasa da, bu Tevrat'ta karşımıza çıkan vahiy anlayışından oldukça farklıdır. Nitekim 10 emir ve diğer şeriat kurallarını takdim eden Tevrat'taki cümleler bu bağlamda oldukça önemlidir çünkü burada Tanrı doğrudan konuşmaktadır: "Tanrı şöyle konuştu: "Seni Mısır'dan, köle olduğun ülkeden çıkararak Tanrının RAB benim." (Mısır'dan Çıkış 20:1). Buradan çıkan sonuç, Ur-Nammu ve diğer benzeri antik kanunlar, kralların kendi inisiyatifleriyle kaydedildiğini açıkça belirtmeleridir. Tevrat metni ise açık bir şekilde kanunlarının doğrudan Tanrı'dan geldiğini ifade eder. Bu bağlamda Tevrat o güne kadar görülmemiş ve devrim niteliği taşıyan bir beyanda bulunmaktadır.

2) EŞİTÇİLİK KAVRAMI VE CEZALARIN GEREKÇELERİ

Mezopotamya'nın eski kanunlarının sunduğu adalet anlayışında yasanın amacı topluma bir düzen getirmektir. Fakat bu düzene günümüzün anlayışında eşitlikçi demek oldukça zordur. Mesela Hammurabi yasasında daha yüksek sınıftan olan kişiler suç işlediklerinde cezaları alt sınıftaki kişilerinkine göre daha hafif gözükmekte. Üst sınıftan biri alt sınıftan birinin malını çaldığında cezası hafif olurken, tam tersi gerçekleştiğinde ceza çok daha serttir. Musa'nın şeriatında böyle bir şey görmemekteyiz çünkü cezaların mahiyeti sınıf gözetmeksizin her zaman aynıdır. Bunun en önemli nedenlerinden biri Tevrat'taki yasa anlayışının belirli bir sınıf veya bir kralın görece yargılarına dayalı olması. Musa'nın şeriatında kanunlar her bireysel hayatın kutsallığına dayalıdır, zira Tevrat'a göre her kişi Tanrı suretinde yaratılmıştır. Bu bağlamda Tevrat'taki hukuk anlayışı belirli bir toplumun düzen ve adalet ihtiyaçlarını karşılama ihtiyacından çok

“Tanrı’nın kutsallığı” kavramına dayalıdır: “Benim için kutsal olacaksınız. Çünkü ben RAB kutsalım. Bana ait olmanız için sizi öbür halklardan ayrı tuttum” (Levililer 20:26).

3) İDAM VE PARA CEZALARININ FARKLI ODAKLARI

Eski Mezopotamya kanunları ile Tevrat arasında en dikkat çeken farklılıklardan biri insan onuruna karşı işlenen suçlara verilen cezaların mahiyeti. En genel anlamda Mezopotamya’nın antik kanunlarında insan onuruna karşı işlenen suçlar para cezalarına çarptırılırken, mülkiyete karşı işlenen suç idam ile cezalandırılmakta. Musa’nın şeriatında ise buna zıt bir yaklaşım gözlemlemekteyiz. Zira insan onuruna karşı işlenen günahlar ölümlle cezalandırılırken mülkiyet suçları para cezasına dönüştürülmekte. Aşağıdaki örneklerde bu fark oldukça belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

- ❖ **Ur-Nammu**, Madde 2: “Soygun işleyen öldürülecektir.”
- ❖ **TEVRAT**, Mısır’dan Çıkış 22:1: “Bir adam öküz ya da davar çalıp boğazlar ya da satarsa, bir öküz karşılık beş öküz, bir koyuna karşılık dört koyun ödeyecektir.”
- ❖ **Ur-Nammu**, Madde 3: “Adam kaçırın kişi hapsedilip 15 şikel (yaklaşık 150 gr.) gümüş ödeyecektir.”
- ❖ **TEVRAT**, Mısır’dan Çıkış 21:16: “Kim adam kaçırırsa, onu ister satmış olsun, ister elinde tutsun, kesinlikle öldürülecektir.”

- ❖ **Ur-Nammu**, Madde 28: “Bir tanığın yalan yere şahitlik yaptığı ispatlanırsa, 15 *şikel* (yaklaşık 150 gr.) gümüş ödeyecektir.”
- ❖ **TEVRAT**, Yasa'nın Tekrarı 19:18-19: “Yargıçlar sorunu iyice araştıracaklar. Eğer tanığın kardeşine karşı yalancı tanıklık yaptığı ortaya çıkarsa, kardeşine yapmayı tasarladığını kendisine yapacaksınız. Aranızdaki kötülüğü ortadan kaldırmalısınız.”

4) KADINLARA VERİLEN CEZALARDA BÜYÜK FARKLAR

Eski kanunlardaki kadınların konumu elbette 21. yüzyılın eşitlik anlayışından uzaktır. Buna rağmen bu eski kanunları karşılaştırdığımızda Musa'nın kanunları dönemin koşullarını ve bağlamlarını göz önünde bulundurarak çok daha adil ve eşitlikçi bir çizgi çizmektedir. Mesela Ur-Nammu yasasında zina işleyen kadın idama çarptırılıp erkek özgür bırakılırken, Musevi şeriatında hem erkek hem kadın idama çarptırılmakta. Yine aynı şekilde bir bakireye cinsel istismarda bulunan bir erkek Ur-Nammu kanunlarında 5 *şikel* (yaklaşık 50 gr.) gümüş para cezasına çarptırılırken, Tevrat'ta verilen ceza 50 *şikel* (yaklaşık 500 gr.) gümüşle birlikte erkeğin kadını evlenme ve boşanamama zorunluluğudur (eğer ki kadının babası buna izin verirse). Bu son madde ilk bakışta kulağa garip gelse de maddeyle amaçlanan şey erkeğin hayatı boyunca istismar ettiği kadını maddi anlamda bakmak ve destek çıkma zorunluluğudur. Söz konusu maddeler şu şekilde aktarılır:

- ❖ **Ur-Nammu**, Madde 7: “Eğer bir erkeğin karısı başka bir erkekle yatarsa, kadın öldürülecektir, fakat [yattığı] erkek serbest bırakılacaktır.”
- ❖ **TEVRAT**, Levililer 20:10: “Biri başka birinin karısıyla, yani komşusunun karısıyla zina ederse, hem kendisi, hem de zina ettiği kadın kesinlikle öldürülecektir.”
- ❖ **Ur-Nammu**, Madde 8: “Başka birine ait olan kadın kölenin bekâretini bozan kişi 5 *şikel* (yaklaşık 50 gr.) gümüş ödeyecektir.”
- ❖ **TEVRAT**, Yasa'nın Tekrarı 22:28-29: “Eğer bir adam nişanlı olmayan erden bir kızla karşılaşır, tutup onunla yatarsa ve bu ortaya çıkarsa, kızla yatan adam kızın babasına elli (*şikel*) gümüş verecek. Kıza tecavüz ettiği için onu karı olarak alacak ve yaşamı boyunca onu boşayamayacaktır.”
- ❖ **TEVRAT**, Mısır'dan Çıkış 22:16-17: “Eğer biri nişanlı olmayan bir kızı aldatıp onunla yatarsa, başlık parasını ödemeli ve onunla evlenmelidir. Babası kızını ona vermeyi reddederse, adam normal başlık parası neyse onu ödemelidir.”

Sonuç olarak Mezopotamya kanunlarına göre birçok fark gözlemlemekteyiz. Tevrat metni kanunların Tanrı'dan geldiğini vurgularken, diğer medeniyetlerin metinleri kanunların bir hükümdarın inisiyatifiyle ortaya çıktığını vurgulamakta. Musa'nın şeriatı Tanrı'nın ve insan hayatının kutsallığına dayalıyken, Mezopotamya kanunları belirli bir sosyal sınıfı korumaya veya görevli değer yargılarına dayalıdır. Musa'nın şeriatı genel anlamda insan onuruna karşı işlenen suçlara idam uygularken, Mezopotamya yasaları mülkiyeti daha üstün tuttuğundan, idamı da-

ha çok mülkiyete karşı işlenen suçlara uygulamakta. Musa'nın şeriatı kadınlara verilen cezalarda daha eşit bir yaklaşım sergilerken, Mezopotamya kanunları kadınlara karşı son derece önyargılı bir çizgi çizmektedir. Musa şeriatının getirdiği bu farklı kanun anlayışı daha önce de belirttiğimiz gibi dönemin anlayışına göre devrimci bir niteliğe sahiptir. Peki, eski Mezopotamya medeniyetlerinden bu kadar farklı bir anlayış sunan bu kanun nereden geldi? Elbette bu çalışma şeriatın vahiy yoluyla indiği mutlak anlamda %100 ispatlamasa da, Tevrat yasalarının Mezopotamya kanunlarından basit bir kopya veya uyarlama olduğunu söylemenin son derece amatörce kurgulanmış bir hata olduğunu göz önüne sermektedir.

Kesin bir şey varsa o da Tevrat'ın ve Musa şeriatının o güne kadar görülmemiş yenilikçi bir düşünce yaklaşımı sunduğudur. Tevrat'taki bu alışılmadık dışında düşünme biçimi taklitçi bir yaklaşımla yazılmış bir esere işaret etmektense, ilahi bir esin sonucunda yazılan bir esere işaret etmektedir.

KENAN FETİHLERİNİ ANLAMAK

Kutsal Kitap'ı okurken, insanların anlamakta en fazla güçlük çektiği şeylerden biri Kenan diyarının fethi sırasında yaşanan katliamlardır. İnsan, kendine hemen sorar: Tanrı iyiyse, nasıl masum insanların katledilmesini onaylayabilir? Üstelik “Kadın erkek, genç yaşlı, küçük ve büyük baş hayvanlardan, eşeklere dek, kentte ne kadar canlı varsa, hepsini kılıçtan geçirin” veya “nefes alan bir şey bırakmayın” gibi ifadeler kullanarak!

İlk bakışta bu ifadeler oldukça ürpertici gelebilir, ama bu ifadelerin anlamını anlamak istiyorsak anlatının bağlamını anlamamız lazım. Bir örnek vermek gerekirse, iki cümle düşünelim: 1) “Adam kızın ayağını kesti;” 2) “Adam kızın hayatını kurtarmak için, kızın ayağını kesti.” Her iki cümle aslında aynı olaydan bahsediyor. Ama ikinci cümledeki bağlamı bilmiyorsak birinci cümledeki adam bize bir kahraman değil, bir canı gibi gelebilir.

Aynı şekilde, Kutsal Kitap'ı okuduğumuzda bu tür olayları geniş bağlamı içerisinde okumamız ve yorumlamamız lazım, yoksa Tanrı ile ilgili de yanlışlı bir bakış açısına sahip olabiliriz. Dolay-

sıyla Tanrı'nın Musa ve Yeşu döneminde İbranilere verdiği fetih buyruklarını anlamak için birkaç varsayımdan bahsedelim.

Birincisi hatalı varsayım, Kenan'daki bu toplumların masum olduklarını düşünmemizdir. Kenan toplumu günümüzde insanlığa karşı suç kategorisinde yer alabilecek vahşetler işlemektedir. Ama hangi tür ahlaksızlıklardan veya suçlardan bahsediyoruz? İşte burada Raş Şamra tabletlerinin önemi ortaya çıkıyor. 2. Dünya savaşından sonra, Suriye Ugarit'te keşfedilen, MÖ. 14.-13. yüzyıllarına ait tabletler, Kenan dini ve vahşetlerini ortaya koymaktadır. Kutsal Kitap'ta da teyit edilen birkaç örneğe hep beraber bakalım:

- ❖ Bu halklar Molek adındaki ilahlarına, bebekleri yakmalık kurban sunusu olarak diri diri yakıyorlardı (Levililer 18:21, Yas. Tek. 12:31, 2 Krallar 21:2-6);
- ❖ Bu halkların bazı kurban ritüelleri, çocuğun "7 kez sütün içinde" haşlamansı gibi talimatlar içeriyordu (bkz. Çıkış 23:19);
- ❖ Baal tanrısının yağmurlarını tetiklemek için, Kenan rahipleri ineklerle ve kendi öz kız kardeşleriyle cinsel ilişkiye girmektedirler (Not: Bunu yaparken Baal ve Anat hikâyesini canlandırıyorlardı. Kenan mitolojisine göre Baal, inek şeklini alan kız kardeşi Anat ile cinsel ilişkiye girer ve böylece "toprağa bereket" getirecek çocukları ortaya çıkardı);

- ❖ Bu toplumlarda, hayvanlarla cinsel ilişkiye girmek son derece normal bir şey olarak karşılanıyordu.

Burada bahsedilen kurbanların vahşetini anlamak için, Yunan tarihçi Kleitarkos'u okumak yeterlidir. Kleitarkos, M.Ö. 3. yüzyılda Kartaca kentinde yapılan kurbanlardan söz eder. Aradan yüzyıllar geçmesine rağmen, Kartacalılar Fenike'den çıktıkları için, Kenanlılarla akrabaydı ve aynı ilahlara tapınıp, aynı ayinleri uyguluyorlardı. Kleitarkos, karşılaştığı dehşet verici bir sahneyi şöyle aktarır:

"...Ortada Kronos'a adanan tunç bir heykel, kollarını öne açmış vaziyette, bir mangalın üzerinde durmaktadır. Alevler [çocuğun] vücuduna temas ettiğinde, ilk yanan şeyler kollar ve bacaklar. Kurbanın ağzı gerilmeye başlar ve gülümseyerek, yakılıp kül olur" (*Scholia to Plato's Republic*, I, 337A).

Bu son alıntıdan anlaşılacağı gibi, bu toplumların insanları masum değillerdi. Çünkü işlenen suçlar, öncesinde belirttiğimiz gibi, günümüz standartlarıyla, insanlığa karşı işlenen suçlar kategorisine girmekteydi. Bu durumda, hangisi daha büyük kötülük olurdu? Tanrı'nın müdahale etmesi mi, yoksa bu duruma seyirci kalması mı?

Tanrı'nın adaleti konusunda da şüpheye düşmeyelim. Çünkü adaleti tek taraflı işlemez. Nitekim, İsrail halkı benzer günahlara düştüğünde, Tanrı onları aynı şekilde yargılayıp, "çoluk çocuk" dâhil, "yok edeceğini" de söylüyor (Yeremya 13:14; Hezekiel 5:10). Bunun bir örneği Eski Ahit'te, Hakimler 19:16-30 ayetle-

rinde ve Hakimler 20. bölümünde yaşıyor. Bünyamin oymağından birkaç kişi, bir hizmetçi kıza tecavüz ettikten sonra ölüme yol açtıklarında, bu günahlarından dolayı neredeyse tüm Bünyamin kavmi dünya tarihinden siliniyor!

İkinci hatalı varsayım, bu buyrukla tüm Kenan halkına yönelik bir soykırımın kastedilmesidir. Buyurulan şey bir soykırım olsaydı, Rahav ve ailesi gibi Kenanlılar İbrani kavmine kabul edilmezlerdi veya Kenan surlu kentlerinin yerle bir edildikten sonra, Kutsal Kitap'ta Kenanlıları bir daha görmezdik! Nitekim Musa'nın Yasası ayrımcılık konusunda gayet açık ve net: "aranızdaki yabancıya iyi davranın" der, çünkü "siz de bir zamanlar Mısır'da yabancıydınız" (Levililer 19:34; Yas. Tek. 10:18:19).

Aslında buyruklarda belirlenen hedef Kenan'ın surlu kentleriydi. Tanrı'nın verdiği talimatlardan anladığımız kadarıyla kentler dışındaki yerleşimler hedef tahtasında değildi. Neden surlu kentler? Çünkü surlu kentler, kralların oturduğu, ilahlara kurbanlar sunulduğu, tapınakların her tür cinsel ahlaksızlığa açık olduğu merkezlerdi. Kısacası bir önceki paragraflarda listelediğimiz vahşetlerin işlendiği yerler Kenan'daki surlu şehirlerdi.

Üçüncü hatalı varsayım İbranilerin bu savaşları tetiklemiş olduklarını düşünmemizdir. Aslında İsrail vaat edilen toprağa girdiğinde bu halklarla zaten savaş içindeydi. Henüz halk çölde göçebe olarak dolaşırken, birçok Kenan krallığı onlara karşı zaten savaş ilan etmişti (bkz. Çıkış 17:8, Çöl. Say. 21:21-32; Yas Tek. 2:26, 3:1).

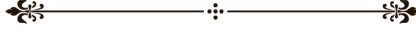
Dördüncü hatalı varsayım Tanrı'nın bu fetihleri bir cihat veya bir dini yaydırmak amacıyla kurguladığını düşünmemizdir. Nasıl ki tufan gibi doğal afetler Tanrı tarafından insanlığın kötülüklerinin son bulması için kullanıldıysa, bu coğrafyadaki kötülüklerin son bulması için de bu kez İsrail oğullarını bir "adalet aracı" olarak kullanmayı seçiyor. Yaratılış kitabına geriye dönecek olursak aslında bu meselenin yüzyıllara uzanan bir tarihi olduğunu görürüz.

İbrahim'in soyuna bu toprakların verilmesi; aslında Tanrı'nın Kenanlılar üzerinde bir yargısıydı. Hatırlayalım ki; bu halklar, Sodom ve Gomora gibi kentlerle günahlarıyla ün salmışlardı. Yaratılış 15:16'da Rab İbrahim'e, henüz Kenan fetihlerinden 400 sene önce bir vaatte bulunmaktadır: "Soyunun dördüncü kuşağı buraya geri dönecek. Çünkü Amorlular'ın yaptığı kötülükler henüz doruğa varmadı." Bu ifadeden açıkça anlaşıldığı gibi, Tanrı Kenan'daki halklara günahlarından dönmeleri için merhamet edip bir süre tanımaktaydı. Fakat, bu zaman dolacaktı ve Kenanlılar aynı günahlara devam edecekleri için, onları nihayetinde sert bir şekilde yargılayacaktı. Bu yargıda Tanrı özellikle İsrail toplumunu kullanıyor ki, bu olaylardan kendileri ibretlik bir ders çıkarıp Kenanlıların işlediği günahlı ve putperest yaşama düşmesinler.

Özetle, Kutsal Kitap'taki bağlamları anladığımızda ortaya şöyle bir tablo çıkıyor: Tanrı, İbrahim'in döneminden itibaren, Kenanlıları işledikleri iğrenç günahlardan tövbe etmeleri için yüzyıllar tanıyor (bkz. Yaratılış 15:15). Kenanlılarda bir değişim olmayınca, Tanrı müdahale etmeyi seçiyor. Böylece, Kenanlılar üzerine

yargısını yağdırıyor ve İsrail halkı bu yargı sonucu Kenan topraklarını fethediyor.

DİĞER İLGİNÇ ARKEOLOJİK KEŞİFLER

REKHMİRE'NİN MEZARI

● Tutmosis'in veziri olan Rekhmire'nin mezarında, Samilerin ve Nübyelilerin kiremit yaptığı görülen bir resim vardır. Bu resmi özel kılan husus, kiremit karışımına saman eklenmesidir. Resim, Mısır arkeolojisinde bu tekniğin geçtiği, ilk ve tek resimdir. Bu tablo aklımıza hemen, Firavun'un tepkisini getiriyor: "Firavun o gün angaryacılarla ve halkın başındaki görevlilere buyruk verdi: 'Kerpiç yapmak için artık halka saman ver-meyeceksiniz. Gitsinler, kendi samanlarını kendileri toplasınlar.'" (Mısır'dan Çıkış 5:6-7) Kiremitlere saman eklemek, kiremitleri yüksek bir nem oranına sahip olan Nil deltasındaki yapılara daha fazla dayanıklılık verip, kiremitin daha iyi kurummasına yardımcı olurdu. Samansız kiremitlerse, kolayca kırılabilirlerdi ve daha yavaş kuruyorlardı. Böylece İbranileri samansız bırakmak, işlerini zorlaştıracak bir unsurdu.

Yine aynı mezar resminde, bir Sami'nin, kiremitleri bir boyunduruk ile taşıdığı görünür. İbraniler gün boyunca bu boyunduruklar altında büyük yükler taşıyıp, yorulurlardı. Bu görüntü, akla Levililer 26:13'teki ayeti getirmektedir: "Ben sizi Mısır'da köle olmaktan kurtaran Tanrınız RAB'bim. Boyunduruğunuzu kırdım. Sizi başı dik yaşattım."

BEOR OĞLU BALAM YAZITI

Eski Ahit'in en gizemli karakterlerinden biri kuşkusuz Balam'dır. Balam ile ilgili ilk bahis, İsrail halkının vaat edilmiş toprağa girmeden, Moav düzlüğünde dinlenmesi sırasında geçer. Tevrat'ın Çölde Sayım bölümünde okuduğumuz kadarıyla, Moav kralını korku sarmıştır ve Balam'ı İsrail'i lanetlemesi için kiralamıştır. Balam, her lanet okumaya çalıştığında ağzından bir kutsama çıkıyor ve böylece Moav kralı amacına ulaşamıyordu.

1967'de Leiden Üniversitesi Profesörü Henk Franken, Ürdün Deir Alla'da kazı çalışması yaparken, üzerinde yazılar bulunan antik bir siva işi ortaya çıkarır. Yazıları okurken inanılmaz bir şaşkınlık geçirir. Yazı şunları der:

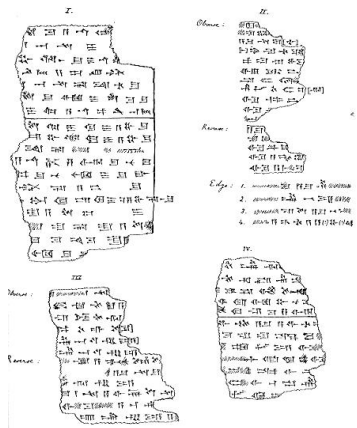
"Beor oğlu Balam'ın yazısı, peygamber ve tanrıların adamıdır kendisi". Bakın, tanrılar geceleyin o'nu ziyaret etti ve Beor oğlu

Balam'a seslendi: 'Işık son defa göründü, yargı alevleri yaklaştı.' Balam uyandı... Yemek yiyemedi ve yas tuttu. Kendisine: 'Neden oruç tutup ağlıyorsun?' diye soruldu. Tanrıların bana söylediklerini açıklayayım. Tanrılar toplandılar ve 'Bulutlarla gökyüzünü kapatın' dediler, 'karanlıkla kaplansın her yer, aydınlıkla değil. Evet, dehşete uğratalım ve bulutları kaldırmayalım...'

Bu yazıdan anladığımız kadarıyla yüzlerce sene öncesinde Balam, Moav'ın yıkılmasıyla ilgili bir peygamberlikte bulunmuş. MÖ. 7. yüzyıla ait yazı bir depremden dolayı oldukça hasar görmüştür. İlginç olan detay şudur: Bu yazıya hasar veren deprem, aynı zamanda İsrail'de de hissedilmiştir ve Eski Ahit'te Amos 1:1 ve Zekerya 14:5'te bahsi geçmektedir. Depremin yılı M.Ö. 645 senesi civarındır. Yani, aynı keşifte hem Balam'ın tarihselliğini, hem de Eski Ahit'te geçen bir depremin teyidini görmekteyiz.

AMARNA MEKTUPLARI

"Amarna Mektupları" 1887'de, bir zamanlar firavun Akhenaten'in başkenti olan Amarna'da kazara keşfedilen, yüzlerce çivi yazısı tabletine verilen isimdir. Tabletler, firavun Akhenaten (MÖ. 1353–1336) ve Kenan şehir devletlerinin kralları arasında geçen yazışmaları içermektedir. Amarna mektupları, Filistin topraklarında birçok soruna neden

olan “Hapiru”lardan bahsetmektedir. Kimi tarihçilere göre, bu bahsi geçen Hapirular, aslında İbraniler’dir. Kimilerine göre ise, aslında Hapiru terimi etnik bir terimden çok “çapulcu” anlamını taşıyan aşağılayıcı bir kelimedir. Nitekim bu mektuplardan 1000 sene önce aynı terimin Mezopotamya’da kullanıldığını da görmekteyiz. Bu terim büyük ihtimalle “İbrani” demek değilse de bahsi geçen bu çapulcular, firavun ve Mısır’a düşman olarak tanımların. Buna ilaveten, özellikle Gezer, Hebron, Lakiş, Kudüs ve Biblos krallarının firavunla yaptıkları yazışmalar Eski Ahit’in Hakimler bölümüyle bazı benzerlikler sergilemektedir. Elbette tabletlerde geçen savaşların bir kısmı Yeşu ve Hakimler kitabında yer almasa da, şunu unutmamak gerekir ki, bu zaman diliminde Kutsal Kitap’ta kaydedilmemiş olan savaşlar ve başka olaylar da olmuştur.

Mektuplarda Kenan şehir devletlerinin kralları firavundan sık sık yardım talep etmektedir. Fakat talep edilen yardımlar zamanında yetişmediği veya firavun yazılan mesajlara cevap vermediği için yazılar birçok şikayet içermektedir. Aslında bu dönem, Mısır devleti için büyük sıkıntıların yaşandığı bir dönemdir. Zira firavun Akhenaten, Mısır’ın çok tanrılı sistemini yerle bir edip, Ra (güneş) tanrısını benimseyerek, tek tanrılı bir sisteme geçiş yapmıştır. Bu geçiş süreci, özellikle Mısır’ın siyasi açıdan çalkantılı bir döneme girmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, iç siyasetle meşgul olan firavunun, neden Kenan şehir devletlerine yardım gönderemediği de anlaşılmaktadır. Bahsi ettiğimiz tabletlerden birkaçına göz atalım:

- ❖ **271. Tablet:** “Gezer hükümdarı Mikili’den, Firavuna: Kralımız [Firavunu-muz], Hebron hükümdarı Şuwardata ve bana karşı olan savaş zorlu geçmektedir. Topraklarınızı, Hapiruların lanetinden kurtarın! Yardım edemeyecekseniz atlı arabalar gönderin ki, en azından kullarınız kurtulsun.”
- ❖ **287. Tablet:** “Kudüs hükümdarı Abdi-Heba’dan Firavuna: Şimdi Kudüs’ü ele geçirmeye çalışıyorlar. Fakat Firavun kendi ismini [şanını] sonsuza dek Kudüs’e yerleştirmiştir! Kudüs’ü kendi haline terk edemezsiniz! Gezer, Aşkelon ve Lakiş Ha-pirular’a yağ, gıda ve diğer malzemeler verdiler...”
- ❖ **288. Tablet:** “Kudüs hükümdarı Abdi-Heba’dan Firavuna: Hapirular bütün şehirleri aldılar. Hiçbir hükümdar yerinde kalmadı. Turbazu ve Yaptih-Hadda, Silu (Şilo) kentinde katledildiler. Hapirular, Lakişli Zimredda’yı da öldürdüler. Kralımız, [Firavun] neden bir şey yapmadınız? Eğer okçu göndermezseniz, kralın tüm toprakları kaybedilecek...”

GOLYAT VE FİLİSTLİLER KİMDİ?

Eski Ahit'i okuduğumuzda, akla gelen ilk çatışmalardan biri, şüphesiz Davut ve Golyat'tır. Golyat devasa boylarda, zırhlı ve silahlı bir devdir. Davut ise, elinde sapan tutan, genç bir çobandır.

Anlatının sonunda, Tanrı'nın yardımıyla, Davut Golyat'ı öldürür ve kısa bir müddet sonra kral ilan edilir. Kutsal Kitap'a göre, yenilen taraf Filistliler idi. Özellikle, Hakimler ve Samuel kitaplarında, Filistliler ve Yahudiler arasında birçok savaş ve çatışmaya şahit oluruz. Peki, Golyat ve ona eşlik eden ordu nereliydi?

Öncelikle şunu belirtmek lazım ki, Antik çağın Filistlileri bugünkü Filistinlilerle alakasızdır. Çünkü bugünkü Filistinliler'in kökeni Arap'tır; ancak antik çağdaki Filistliler'in memleketi Girit idi! Yani antik Yunanlılarla akrabalardı. Peki Kenan, yani günümüz İsrail topraklarında ne işleri vardı öyleyse?

Tarih buna bir türlü somut bir cevap verememiştir ama ilginç tezler vardır. Filistliler, MÖ. 1200-1175 arası Kenan diyarına yerleşirler. Bu Truva savaşından 50-75 sene sonra demektir ve yine Tunç çağının önemli uygarlıkları olan Hitit ve Mikene'nin

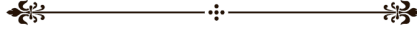
ortadan kaybolduğu döneme denk gelmektedir. Truva savaşı aslında, Ege'nin, o dönemde bulunduğu kargaşa ortamının iyi bir örneğidir. Kimilerine göre, Yunanistan ve Girit'te yaşanan iç savaşlar sonrası, Filistililer dâhil olmak üzere birçok Antik Yunan kavmi, Doğu Akdeniz'e göç etmeyi denemiştir. Mikene Greklerinin kentlerini kazan arkeologlar, özellikle MÖ. 13-12. yüzyıllarda kentlerin yakıldıklarını tespit etmişlerdir. Kimilerine göre ise, bu göçün asıl sebebi, Yunanistan'da ve Batı Ege'de yaşanan kıtlık, kuraklık ve doğal afetler dönemidir. Başkalarına göre ise, bu kargaşa ortamı, demir çağın başlangıcıyla demir silahlara sahip olan kavimlerin, halen tunç silahlar kullanan uygarlıkları fethetmesinden kaynaklanmıştır. Büyük ihtimalle sıralanan nedenlerin hepsi kısmen de olsa, bu devasa göçlere neden olmuştur.

Mısır firavunlarının kayıtlarında, bu kavimler "Deniz Kavimleri" olarak bilinirler. Görünüşe bakılırsa, Kenan'a yerleşmeden önce, özellikle Kuzey Mısır bölgesini defalarca yağmalamışlar, istila etmeye çalışmışlar ve Mısırlılar için adeta bir baş ağrısı olmuşlardır. Firavun Mernepta'nın, Deniz Kavimleri ile olan savaşlarını kaydeden Karnak hiyerogliflerinde, firavun, düşmanın birçok askerini esir alırken tasvir edilir. Bu yazıtlarda bahsi geçen Peleset kavmi, arkeologlara göre, Filistlilerin ta kendisidir.

Kenan'a yerleşen Filistlilerin kentlerinde, çok sayıda Miken çanak ve çömleği ortaya çıkarılmıştır. Yani, kuşkusuz burada, Ege kültürüyle bir bağlantı görmekteyiz. 1 Samuel 13:19-20'deki ayetten anladığımız kadarıyla Filistliler, demir çağına geçiş

yapmış kavimlerin bir tanesiydi: “Bütün İsrail ülkesinde bir tek demirci yoktu. Filistliler, “İbraniler kılıç, mızrak yapmasın” demişlerdi. Bu nedenle, bütün İsraililer saban demirlerini, kazma, balta ve oraklarını biletmek için, Filistliler’e gitmek zorundaydılar.” Filistlilerin demiri kullanışı, hala tunç silahlar kullanan Yahudi halkına göre, askeri açıdan neden üstün olduklarını ve İsrail için neden büyük bir tehdit oluşturduklarını açıklamaktadır. Gerçekten de teknolojik açıdan üstün olan Filistlileri yenmek için, İsraililer ilahi yardıma muhtaçtı.

YİFTAH KIZINI MI KURBAN ETTİ?

Kutsal Kitap'ın anlaşılması ve yorumlanması en zor hikâyelerinden biri Yiftah'ın hikâyesidir.

Hakimler 11:29-40 arası okuduğumuz kadarıyla, Yiftah bir savaş kazanmak için ant içer ve zafer karşılığında evine ulaştığında, ev kapısından ilk çıkanı Rabb'e kurban edeceğini söyler. Yiftah savaşı kazanır ve eve döndüğünde kızı tefle dans ederek onu karşılamaya çıkar. Yiftah mahvolur; fakat kız babasına andı tutmasını söyler. Kızının son bir isteği, arkadaşlarıyla beraber bir ay kalıp bakireliğine (yani evlenmeyeceği için) yas tutmaktır. Bunun ardından, anlatı şöyle sona erer: "İki ay sonra babasının yanına döndü. Babası da içtiği andı yerine getirdi. Kıza erkek eli değmemişti. Bundan sonra, İsrail'de bir gelenek oluştu. İsrail kızları her yıl kırlara çıkıp, Gilatlı Yiftah'ın kızı için dört gün yas tutar oldular." (Hakimler 11:39-40)

Birçok Kutsal Kitap yorumcusu bu metni yorumlarken, Yiftah'ın kızını öldürdüğünü söyler. Ama maalesef böyle bir yorum, kanaatimce hikâyeyi bağlamlarından kopartmayı gerektirir. Özellikle arkeoloji ve eski İbrani tarihinden edineceğimiz bilgiler, bu hikâyenin doğru yorumlanmasında bize yardımcı olacağına inanıyorum. Olayların arka planını incelediğimizde, Yiftah bir gaddardan çok, saf davranan biri olarak karşımıza çıkacaktır. Yiftah'ın kızı ise, akılsız gibi görünse de, aslında çok hikmetli dav-

ranmaktadır. Peki, kültürel ve arkeolojik bağlamlarla bu hikâyeyi nasıl doğru anlayabiliriz?

Öncelikle, Yiftah'ın içtiği ant, kent yetkilileri ve halk önünde yapılan bir eylemdi. Modern anlayışımızdan farklı olarak, antik dönemlerde Tanrıyla yapılan antlar, bireysel ve gizli bir şekilde değil; kamuya açık ve toplumu dâhil eden bir etkinlik olarak düzenlenmekteydi. Bu unsur, aslında çok önemlidir. Daha sonra göreceğimiz gibi, Yiftah'ın kızı babasına andına sadık olmasını söylerken, aslında aile namusunu düşündürmektedir.

Yiftah'ın andı, ilk bakışta garip gelebilir: "...evimin kapısından ilk çıkan, RAB'be adanacaktır. Onu yakmalık sunu olarak sunacağım."

Aslında o dönemin evlerini göz önünde bulundurursak, Yiftah'ın dediği, o kadar da hatalı sayılmaz. Dönem evlerinde bir ön avlu vardı ve bu ön avluda hayvanlar veya evin hizmetçileri bulunmaktaydı. Dolayısıyla Yiftah'ın düşüncesi, büyük ihtimalle kapıdan ilk çıkan şeyin, bir koyun veya büyükbaş hayvan olacaktır.

Yiftah'ın bir insanı yakmalık kurban sunusu olarak sunabileceği düşüncesi, birçok yönden sorunludur. Maalesef, Eski Ahit'in Türkçe çevirisi, İbranice'deki nüansı yakalayamamaktadır. 31. ayetin Türkçesi şöyle aktarılmaktadır: "...evimin kapısından ilk çıkan, RAB'be adanacaktır. Onu yakmalık sunu olarak sunacağım." Halbuki, orijinal dilinde bu ayet iki cümleden değil tek cümleden oluşmaktadır: wə•ha•'ă•lî•tî•hū (וְהֵעֲלִיתָהּ) 'ō•w•lāh. (:עֹלָה). Yani ayetin daha doğru bir Türkçe okunuşu, şu şekilde olabilir: "...evimin kapısından ilk çıkan, RAB'be adanacaktır ve/veya (we, !) onu yakmalık sunu olarak sunacağım." Demek ki; Yiftah burada bir insanı tapınak hizmetine adamak

ve bir hayvanı yakmalık sunu olarak kurban etmek arasında bir fark çizmektedir. Burada konu olan, “vav” harfi (we, ו) Kutsal Kitap’ın birçok yerinde “veya, ya da” olarak, çevrilmektedir. Örneğin, Mısır’dan Çıkış 21:15, “Kim annesini [ya da] babasını döverse, kesinlikle öldürülecektir.” Dolayısıyla, Hakimler 11:31 ayetinin daha doğru bir çevirisi aslında şöyle olabilir: “evimin kapısından ilk çıkan, RAB’be adanacaktır veya yakmalık sunu olarak sunulacaktır.”

Yiftah’ın kızını kurban etmesi düşüncesi, başka sorunlar da yaratıyor. Yiftah ordu komutanıydı. Ammonlulara yazdığı mektupta, (14-28 ayetleri) Çölde Sayım 21 ve 22’ye atıfta bulunuyor. Yani buradan, Tevrat’ı bildiğini görmekteyiz. Fakat aynı Tevrat’taki ifadelerle göre, yakmalık sunular, sadece erkek olabilir. (Levililer 22:18-19) Tapınak hizmetine adanmış bir kişi ise erkek veya kadın olabilirdi (Levililer 27:2-7). Yani hem Yiftah’ın Tevrat’tan alıntı yapmış olması, hem de “dişi” yakmalık kurban sunulmayacağını bildiren buyrukları bilmemesinin olasılığı oldukça küçüktür.

Son olarak; kızın ölümünden ziyade hiç evlenemeyeceğine dair üzülmesi, aslında; kendisinin tapınağa adanacağını göstermektedir. Son ayette tekrar, Türkçe çeviri orijinal nüansı kaçırmaktadır: “İsrail kızları her yıl kırlara çıkıp, Gilatlı Yiftah’ın kızı için dört gün yas tutar oldular.” “Yas tutmak” için kullanılan İbrani kelime “Tanah”dır (תָּנַח). Tanah’ın anlamı “anmak, anlatmak, tekrar ifade etmek, bir onur bahşetmek” (Strong’s, 8567). Yani orijinalinde negatif bir anlamdan ziyade pozitif bir anlam görmekteyiz. Dolayısıyla, kızlar her sene yas tutmaktansa, birbirlerine Yiftah’ın kızının aile namusunu kurtaran hikâyesini anlatmaktadırlar. Yani, bu onurlu davranışı birbirine hatırlatıp, bu olaydan ders çıkartmak için bir anma günü söz konusudur.

Özetle; hikayeyi orijinal dilinde, arkeolojik, kültürel, ve tarihi bağlarıyla okuduğumuzda, net bir tablo ortaya çıkmaktadır. Yiftah saf ve aptal bir davranış sonucu tek evladını, ve ailenin geleceği olacak kızını kaybeder. Kız, yakmalık sunu olarak kurban edilmektense, tapınağa adanır. Yiftah'ın kızı aile namusunu kurtaran onurlu bir davranış sergiler. Kızın bu tutumu ise, İsrail kızları tarafından birbirlerine anlatılarak, bir anma gününün oluşmasına yol açar.

KAYNAKÇA

TEVRAT'I MUSA MI YAZDI:

- ❖ Frood, Elizabeth ve John Baines. "Biographical Texts from Ramessid Egypt." Society of Biblical Literature; 1st edition (September 15, 2007), sf. 3, 85-86.
- ❖ Grigg, Russell. Who wrote Genesis? <http://creation.com/did-moses-really-write-genesis>
- ❖ Hoffmeier, James K. "Israel in Egypt: The Evidence for the Authenticity of the Exodus Tradition." Oxford University Press, 1996, sf. 52-72, 176-190.
- ❖ Ibid. "The Archaeology of the Bible." Oxford: Lion, 2008, sf. 50-51.
- ❖ Satinover, Jeffrey B. Dr., "Divine Authorship? Computer Reveals Startling Word Patterns." Bible Review, Vol. IX, Number 5, October 1995. <http://www.meru.org/Codes/satinovr.html>
- ❖ Türkçe Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

YUSUF ANLATISINI TARİHLENDİRMEK:

- ❖ Czerny, Ernst . "The orthogonal planned settlement of the early Middle Kingdo (F/I, stratum e)." http://www.auaris.at/html/stratum_e_en.html
- ❖ "Joseph." The International Standard Bible Encyclopedia Volume 2: E-J. Wm. B. Eerdmans Publishing. Chicago, 1982, sf. 1127.
- ❖ Shea, William H. "Artistic Balance Among the Beni Hasan Asiatics." Bible and Spade 12.1-2: 1983, sf. 1-21.
- ❖ Schiestl, Robert. Some Links Between a Late Middle Kingdom Cemetery at Tell el-Dabba and Syria-Palestine: The Necropolis of F/I, Strata d/2 and d/1 (= H and G/4), in: M. BIETAK (Hrsg.), The Middle Bronze Age in the Levant. Proceedings of

an International Conference on MB IIA Ceramic Material in Vienna, 24th –26th of January 2001, Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean 3, Denkschriften der Gesamtkademie 26, Wien 2002, sf. 329-352.

- ❖ Türkçe Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

MISIR'DAN ÇIKIŞ NE ZAMAN OLDU?

- ❖ Bill, Arnold T. ve Bryan, Bryan E. “Readings From The Ancient Near East.” Baker Academic. Grand Rapids, 2002, sf. 160-161.
- ❖ Hoerth, Alfred J. “Archaeology & The Old Testament.” Baker Academic. Grand Rapids, 2009, sf. 228-230.
- ❖ Redford, Donald B. “Egypt, Canaan, and Israel in Ancient Times” Princeton University Press, 1993, sf. 272-273.
- ❖ Veen, Peter van der, Christoffer Theis, and Manfred Görg. “Israel in Canaan (Long) Before Pharaoh Merneptah? A Fresh Look at Berlin Statue Pedestal Relief 21687.” Journal of Ancient Egyptian Interconnections 2.4, 2010, sf. 15–25.
- ❖ Wood, Bryant G. “The Biblical Date For The Exodus Is 1446 BC: A Response To James Hoffmeier.” Journal of the Evangelical Theological Society 50/2, Haziran 2007, sf. 250
- ❖ Ibid. “The Rise and Fall of the 13th Century Exodus-Conquest Theory.” Journal of the Evangelical Theological Society 48/3, Eylül, 2005, sf. 482.
- ❖ Türkçe Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

FİRAVUN VE ON BELA:

- ❖ Hallo, William W. & William Kelly Simpson, “The Ancient Near East: A History” Harcourt Brace Jovanovich Publishers. London, 1971, sf. 210-213.

- ❖ Hill, Andrew E. ve John H. Walton. “A Survey of the Old Testament.” Zondervan. Grand Rapids, 2000, sf. 91-94.
- ❖ Hoerth, Alfred J. “Archaeology and the Old Testament” Baker Academic, Grand Rapids, 1998, sf. 160-161.
- ❖ Merrill, Eugene H. “Kingdom of Priests: A History of Old Testament Israel” Baker Books. Grand Rapids, 1993, sf. 58.
- ❖ Smith, William, ed. “Smith’s Bible Dictionary.” Holman Bible Publishers. Nash-ville, 1979, sf. 248.
- ❖ Zevit, Ziony. “Three Ways to Look at the Ten Plagues” Bible Review. Haziran 1990, sf. 16-23, 42.
- ❖ Türkçe Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

SİNA DAĞI NEREDE OLABİLİR?

- ❖ Hoffmeier, James K. “Out of Egypt: The Archaeological Context of the Exodus.” Ancient Israel and The Exodus. E-Book. Biblical Archaeology Society, 2012, sf. 1-20.
- ❖ Khan, Majeed. “Symbolism in The Rock Art of Saudi Arabia: Hand and Foot-prints.” 1991, sf. 115; plate 1.
- ❖ Shanks, Hershel. “Where Is Mount Sinai?.” Biblical Archaeology Review, Mart/Nisan 2014, sf. 30-41, 66, 68.
- ❖ Türkçe Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

ANTİK YASALARIN İŞİĞİNDE MUSA’NIN YASASI:

- ❖ “Code of Ur-Nammu.” Wikipedia: The Free Encyclopedia. Wikimedia Founda-tion, 1 Mayıs 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Code_of_Ur-Nammu/
- ❖ Joshua J. Mark. “Ur-Nammu,” Ancient History Encyclopedia. 16 Haziran 2014. <http://www.ancient.eu/Ur-Nammu/>
- ❖ Gabriele Bartz, Eberhard König, (Arts and Architecture), Kö-nemann, Köln, (2005).

- ❖ Türkçe Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

KENAN FETİHLERİNİ ANLAMAK:

- ❖ Copan, Paul. “Is God a Moral Monster?” Baker. Grand Rapids, 2011, sf. 170-182.
- ❖ Ringgren, Helmer ve Åke V. Ström. “Religions of mankind, Today & Yesterday.” Fortress Press. Philadelphia, 1967, sf. 149.
- ❖ Grabbe, L. L. “The Seasonal Pattern of the Baal Cycle,” UF 8, 1976, sf. 57-63.
- ❖ Türkçe Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

DİĞER İLGİNÇ ARKEOLOJİK KEŞİFLER:

- ❖ Bill, Arnold T. ve Bryan, Bryan E. “Readings From The Ancient Near East.” Baker Academic. Grand Rapids, 2002, sf. 166-168.
- ❖ Hoerth, Alfred J. “Archaeology & The Old Testament.” Baker Academic. Grand Rapids, 2009, sf. 216-219.
- ❖ Hoffmeier, James K. “Out of Egypt: The Archaeological Context of the Exodus.” Ancient Israel and The Exodus. E-Book. Biblical Archaeology Society, 2012, sf. 1-20.
- ❖ McCarter Jr., P. Kyle. “The Balaam Texts from Deir ‘Alla: The First Combination”, Bulletin of the Schools of Oriental Research 237, 1980, sf. 49-60.

GOLYAT VE FİLİSTLİLER KİMDİ?

- ❖ Hoerth, Alfred J. “Archaeology & The Old Testament.” Baker Academic. Grand Rapids, 2009, sf. 232-235.
- ❖ Maeir, Aren M. “Prize Find: Horned Altar from Tell es-Safi Hints at Philistine Origins.” Biblical Archaeology Review, Ocak/Şubat 2012, sf. 35.

- ❖ Türkçe Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

YİFTAH KIZINI MI KURBAN ETTİ?

- ❖ Landers, Solomon. “Did Jephthah Kill His Daughter?.” Bible Review, Ağustos 1991, sf. 28-31, 42.
- ❖ Miller, Dave. “Jephtah’s Daughter. Apologetics Press, 2003.” <http://www.apologeticspress.org>
- ❖ Türkçe Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.